

FRØÐI

1/2004

10. árg.

kr. 48,00

*Ein plantufróðiligur
gongurtúrur runt Gróthúsvatn*

LEITANIN eftir Chaetopterus

KOM og FAR telefon

*Gloymdu við at verja teg,
Lesbia?*

Brúdleypssiðir broytast

Ritstjórnargrein

Skyldan at granska

Orðið gransking hevur ofta verið uppi og vent síðstu tíðina, tá loysnir á landsins fíggarligu trupulleikum hava verið til umrøðu. Vónin er, at granskingin skal finna vinnuni nýggjar móguleikar, so vinnan klárar seg á altjóða marknaðinum, sum alsamt broytist við rúkandi ferð.

Í fyrsta umfari er tað ikki vorðið til nógv meir enn orð, tí tá sparringar skulu finnast á landsins fíggarlóg, er granskingin millum harðast raktu økini. Vónandi kemur vend í á hesum øki, tí tað fer at verða ógvuliga trupult hjá føroyskum vinnulívi at fylgja við í nakrari altjóða menning, um vinnuliga granskingin ikki verður styrkt.

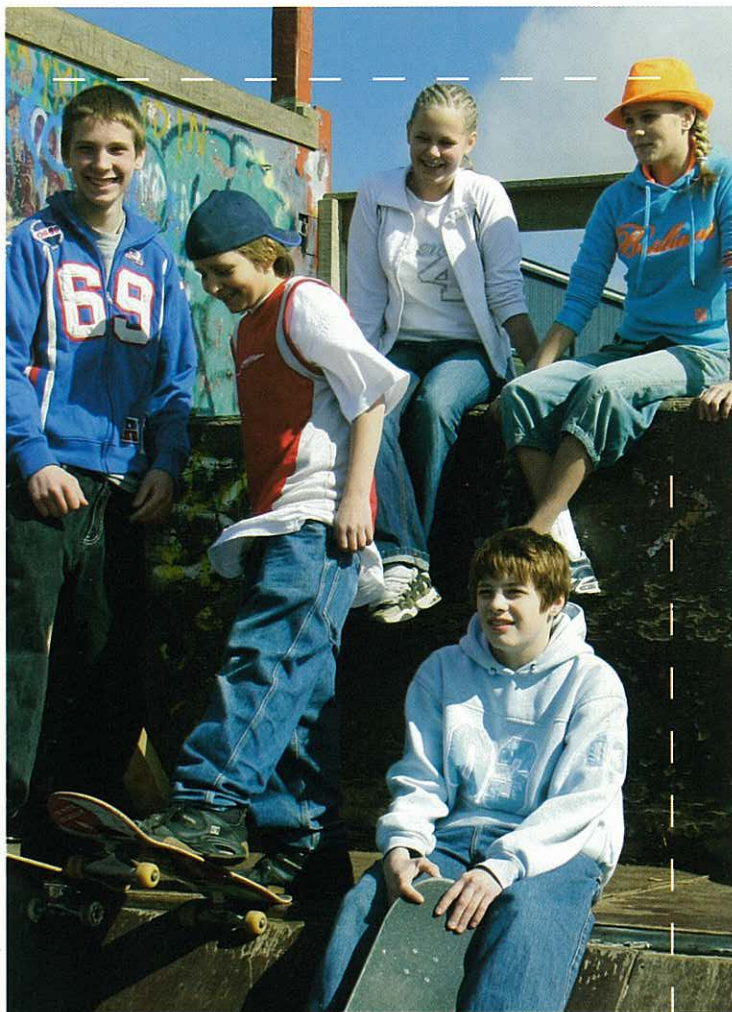
Meðan stórir dentur verður lagdur á vinnuliga gransking, mugu vit ansa eftir, at vit ikki gloyma ta grundleggjandi granskingina, vit sum samfelag hava skyldu til at gera, og í Frøði hesuferð eru nøkur dømi um slíka gransking.

Í greinini *Brúðleypssiðir broytast* verður nakað av innihaldinum í bókini *I ærlige brudefolk* eftir Jóan Paula Joensen umrøtt. Hetta er eitt gott dømi um, hvussu mentan okkara allatíðina broytist, og tað er skylda okkara sum samfelag at fylgja við í hesi gongd, og ikki minst er tað skylda okkara at fáa gamlar siðir væl og virðiliga lýstar, áðrenn teir hvørva í søgunnar havi.

Ein onnur skylda er at granska í øllum náttúrufrøðiligum fyrbrigdum, sum til eru í landinum. Henda skyldan er ikki vorðin minni, nú stórir dentur um allan heim verður lagdur á at varðveita lívfrøðiliga margfeldið. Anna Maria Fosaa greiðir í greinini *Ein plantufrøðiligur gongutúrur runt um Gróthúsvatn* frá nøkrum av sjáldsomu plantunum, sum har vaksa, og samstundis skrivar hon eisini um hugtakið lívfrøðiligt margfeldi.

Greinin *Leitanin eftir Chaetopterus* er eitt annað gott dømi um, hvussu vit fáa alsamt meir at vita um lívfrøðiliga margfeldið í Føroyum. Í greinini greiðir Jan Sørensen frá, hvussu tað eydnaðist teimum á Havlívfrøðiligu royndarstöðini í Kaldbak at finna maðkin, sum ongantíð áður var funnin í Føroyum í heilum líki.

Góðan lestrarhug!

KOM og FAR telefon

Ein
gongd
Gró

FØROYA FRÓÐSKAPARFELAG GEVUR FRØÐI ÚT

© Føroya Fróðskaparfelag og hövundarnir.
Frøði er alment vísindablað, sum kemur út tvær ferðir árliga.

Halдарagjald er kr. 84,- árliga.

Upplag 1300
ISSN 1395-0045

Loyvt er at endurgeva úr Frøði, um víst verður til heimildina.
Verða heilar greinir endurgivnar, má avtala gerast.

AVGREIÐSLA

Jarðfrøðisavnið
Brekktún 1
Postsmoga 3169
FO-110 Tórshavn
Tlf. 357000
teldupostur:
frodi@jfs.fo

RITSTUÐLAR

Fiskirannsóknarstovan
Fróðskaparsetur Føroya
Føroya Forminnsavnið
Føroya Landsbókasavnið
Føroya Landsskjalasavnið
Føroya Náttúrugripasavnið
Heilsufrøðiliga Starvsstovan
Jarðfrøðisavnið

RITSTJÓRN

Erling Isholm
(Ábyrgd)

Lis Mortensen

Hans Joensen

Lena Reinert

AVGREIÐSLA

Björg Svabo

Tina Ragnudóttir

GRAFISK FRAMLEIÐSLA OG PRENT:
Føroyaprent

PERMA:
Brúðarmynd (Finnur Justinussen)

Innihald

1/2004

4 *Ein plantufrøðiligur gongutúrur runt um Gróthúsvatn*
Anna Maria Fosaa, Føroya Náttúrugripasavn

10 *Leitanin eftir Chaetopterus*
Jan Sørensen, Havlívrøðiliga royndarstöðin

16 *KOM og FAR telefon*
Firouz Gaini, Fróðskaparsetur Føroya

21 *Gloyndu vit at verja teg, Lespia?*
Guðrun Gaard, Fróðskaparsetur Føroya

24 *Brúdleypssiðir broytast*
Uni Arge

30 *Fýrur*
Dorete Bloch, Føroya Náttúrugripasavn

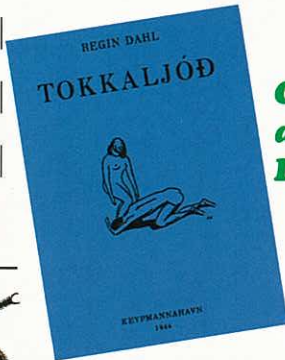
33 *Tríggjar nýggjar bókur á Føroyamálsdeildini*
Tíðindaskriv

antufrøðiligur
túrur runt um
úsvatn

Leitanin
eftir
Chaetopterus

**Gloyndu vit
at verja teg,
Lesbia?**

Fýrur

**Brúdleypssiðir
- broytast**

Tríggjar
nýggjar
bókur

RITUMBOÐSRÁÐ

Anna Maria Fosaa
plantuvistfrøðingur

Sámal T. F. Johansen
søgu- og landatfrøðingur

Elin S. Jacobsen
søgulfrøðingur

Óluva Niclasen
matvøruverkføðingur

Símun V. Arge
fornfrøðingur

Gunnar Bjarnason
búnaðarfrøðingur

Eilíf Gaard
havlívrøðingur

Durita Joensen
bókavørður

NÝGGIR HALDARAR

kunnu tekna seg
hjá avgreiðsluni.

ELDRI ÚTGÁVUR AV FRØÐI

fáast við at venda sær
til avgreiðsluna.

GREINIR TIL BLAÐIÐ

Almennar, vísindarligar
greinir kunnu sendast
ritstjórnini. Skrivlig
høvundsleiðbeining fæst frá
avgreiðsluni.

LÝSINGAR TIL FRØÐI

Er áhugi fyri at lýsa
í blaðnum, setið tykkum
tá í samband við ritstjórnina,
telefon 315302
fjarsemil 322074
teldupostur: frodi@jfs.fo

LÝSINGAPRÍSUR

Heil síða: Kr. 5.000,-
Hálv síða: Kr. 3.000,-
Triðingssíða: Kr. 2.000,-
(íroknað meirvirðisgjald)

FRØÐILIGUR

RÆTTLESTUR:
Ritumboðsráðið
Málslig ráðgeving: Jóhan
Henrik W. Poulsen prof.

Ein plantufrøðiligur gongutúrur runt um Gróthúsvatn

Útsýnið yvir Gróthúsvatn og Nykutjørn norðanífrá
(Mynd: Anna Maria Fosaa)

Í Føroyum hava vit ongar reglur enn um friðing og varðveitslu av hóttum plantusløgum. Við Gróthúsvatn í Sandoyinni vaksa nógvar sjáldsamar plantur. Vit fara ein gongutúr runt um vatnið, meðan hugleitt verður um plantur, lívfrøðiligt margfeldi og náttúrufriðing

ANNA MARIA FOSAA
FØROYA NÁTTÚRUGRIPASAVN

Fjølbroyni í føroysku náttúruni

Í 1992 var umhvørvisráðstevna í Rio de Janeiro um burðardyggja menning. Á hesi ráðstevnu varð millum annað sáttmálin um lívfrøðiligt margfeldi (*Convention on Biological Diversity*) viðgjørður, og 155 lond tóku undir við sáttmálanum. Danska fólkatingið samtykti at taka undir við sáttmálanum fyri alt ríkið, og lögtingið tók seinni undir við samtyktini. Sostatt merkir tað, at sáttmálin eisini er galdandi í Føroyum.

Lívfrøðiligt margfeldi er at skilja sum ymisleikin av øllum tí livandi á jørðini. Margfeldið nú á døgum er úrslit av millióna ára menning, ið er íkomin við natúrligum tilgongdum, og sum er alsamt meiri ávirkað av menniskjum. Tað er eitt netverk av lívi, sum vit menniskju eru ein partur av, og sum vit eru fullkomiliga bundin av.

Umframt at verða fatað sum ymisleikin av øllum, plantum, dýrum og smáverum, fatar lívfrøðiligt margfeldi eisini um fjølbroyni av

3. mynd
Hornut tyriltunga
(*Lotus corniculatus*)
(Mynd: Anna Maria Fosaa)

arvaeginleikum, viðvíkjandi hvørjum einstökum lívveruslagi, umframt eisini at fata um ymisleikan av vistskipanum so sum oyðimerkur, fjøll, mýrilendi, áir, vøtn og røktarjørð.

Vøtn og mýrilendi

Í Føroyum eru 0,9% av økinum vøtn; tað svarar til 12,4 km². Í tali eru o.u. 800 vøtn í Føroyum. Flestu vøtnini eru smá - undir 350 m². Tó finnast nøkur fá vøtn, ið eru rímiliga stór. Eitt av teimum er Gróthúsvatn í Sandoyinni.

Gróthúsvatn er vestan fyri Sandsbygd heilt niðri við sjóvarmálan. Vatnið er á leið 1 km langt og 200 m breitt, har tað er breiðast. Vatnið er grunt, bert 1,5 m, har tað er djúpast. Gróthúsvatn er tøðuríkt; tað kemst av, at vatnið er sera grunt. Tískil er meira rørsla niður gjøgnum vatnið, og hetta hevur við sær, at færri taðevni leggjast á botnin.

Mest sum alt økið uttan um vatnið er dyrkað. Lyngøkið norðan fyri vatnið hevur verið brent fyri at fáa meiri landbúnaðarjørð (1. mynd). Eitt smalt øki niðast við vatnið, tó ikki allan vegin runt, er ódyrkað. Lendið er ymist, syðri parturin eitt petti norðureftir báðumegin við er lutfalsliga turt, og restin er mýrilendi.

Í Føroyum er 1,4% av økinum mýrilendi. Tað svarar til 17,6 km² av heildarvíddini. Vit hava trý sløg av mýrilendi, t.e. regnmýri, tilrenningarmýri og lendisgjørð mýri. Tá ið mýrilendi av uppruna er eitt vatn ella ein tjørn, ið við tíðini er avallað, kallað vit mýrina lendisgjørða mýri. Mýrilendi eru eisini á fjallasíðum, har sum vatnið ikki sleppur burtur. Tey verða nevnd tilrenningarmýrar. Niðri á slættanum í dølum og í botnum eru ofta eisini mýrilendi. Tey verða nevnd regnmýrar.

Plantuvøxtur við Gróthúsvatn

Plantuvøxturin rundan um og í Gróthúsvatni er á mangan hátt áhugaverdur. Her er hópur av sløgum, sum eru vanlig á slíkum økjum. Nevntast kunnu fleiri sløg av stør (*Carex*), mýrifípa (*Eriophorum angustifolium*), túvuskúvagrass (*Scirpus cespitosus*), borðsev (*Juncus squarrosus*) og iglasólja (*Ranunculus flammula*) fyri at nevna nakrar, sum eru vanligar á vátøkjunum uttan um vatnið. Niðri í vatninum sæst vøxtur

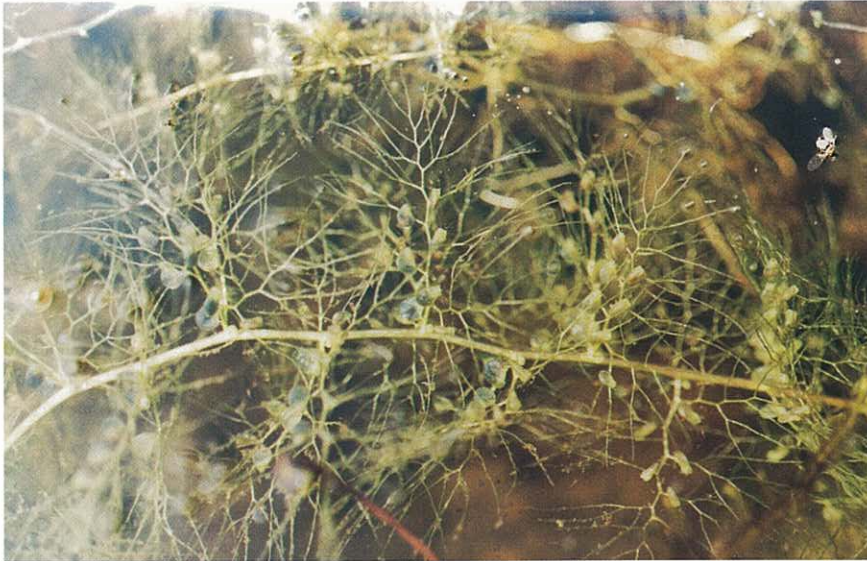

2. mynd
Reyður bærkubóndi
(*Dactylorhiza purpurella*)
(Mynd: Anna Maria Fosaa)

4. mynd
Rundblaðað sóldøgg
(*Drosera rotundifolia*)
(Mynd: Anna Maria Fosaa)

av vatnaoknagrasi (*Isoëtes lacustris*) og mjúku oknagrasi (*Isoëtes echinospora*), tjarnarsvanagrasi (*Littorella uniflora*), iglasólju (*Ranunculus flammula*) og bøllusevi (*Juncus bulbosus*). Longri úti, har mórubotnurin tekur við, næla ofta tjarnartindakollur (*Sparganium angustifolium*) og áartúsundblað (*Myriophyllum alterniflorum*).

6. mynd
Vanlig bløðrurót
(*Utricularia vulgaris*)
(Mynd: Jens Bagger)

Umframt tey vanligu sløgini vaksa eisini fleiri sjáldsom sløg við Gróthúsvatn, sum bert eru at finna fá onnur støð í Føroyum, tí er sera umráðandi ikki at taka plantur á hesum øki. - Vit fara ein túr runt um vatnið at hyggja.

Túrurin byrjar eystarumegin vatnið, og vit ganga norðureftir. Fram við vatninum fæst eyga á plantu, ið brýtur frá restini. Tað er tann

5. mynd
Vanligt undirløgugras
(*Pinguicula vulgaris*)
(Mynd: Anna Maria Fosaa)

reyði borkubóndin (*Dactylorhiza purpurella*) (2. mynd) við síni stórvaksnu blómuskipan. Sjálv plantan kann gerast upp til 20-30 cm høg. Hesin sera sjáldsami borkubóndi er at síggja á fleiri støðum í Sandoyinni, men hann er bert á fáum støðum aðrastaðni í Føroyum.

Útbreiðsluøkið hjá hesum borkubónda er avmarkað til útnyrðingspartin av Evropa, norðara part av Stóra Bretlandi, Danmørk, Noregi og Føroyar. Reyði borkubóndi er friðaður í hesum londunum. Umframt at verða friðaður og settur á ein lista, ið verður róptur ein reyðlisti, sum fatar um øll sløg, ið á ein og annan hátt eru hótt, er henda planta eisini sett á ein gullista í Danmørk. Gullistin hevur m.a. eitt yvirlit yvir plantur, sum Danmørk í altjóða høpi hevur serliga ábyrgd av, av tí at stóru partur av heimsstovninum er har.

Borkubóndar ella "orkideir" sum hesar plantur verða róptar á fremmandum máli, eru reyðlistaðar aðrastaðni sambært altjóða sáttmálum, men í Føroyum hava vit onggar reglur enn um friðing og varðveitslu av hóttum sløgum. Í Føroyum vaksa 6 sløg av borkubóndum. Flestallir eru sjáldsamir til sera sjáldsamir, og bert eitt av sløgnum er vanligt. Tað er tjaldursborkubóndi (*Dactylorhiza maculata*).

Longri frammi síggja vit heldur stórvaksna plantu við gulum blómum. Ikki er nógv til av henni. Hon veksur bert í fáum plettum á hesum øki. Plantan eitur hornut tyriltunga (*Lotus corniculatus*) (3. mynd) og er av ernablómuætt. Tvey sløg av tyriltungu vaksa í Føroyum. Umframt hornuta tyriltungu veksur díkistyriltunga (*Lotus uliginosus*) her; báðar eru sjáldsamar um okkara leiðir, men meiri vanligari sunnan fyri okkum.

Komin eitt gott petti fram við eystara parti av vatninum, standa vit nú á einum mýrilendi ímillum Gróthúsvatn og eina minni tjørn eystanfyri, ið verður nevnd Nykutjærn. Millum mýrimosan (*Sphagnum*) veksur lítill planta við hvítum blómum. Bløðini liggja at lendinum, tey eru rund og hava reyð kertilhár. Nemur tú við bløðini, kennir tú, at tey eru kleimin. Hetta er ein av okkara skordýraátnu plantum, og kleimnu kertilhárin á bløðunum virka sum veiðuamboð, har ið flogkykt hanga fóst, tá ið tey seta seg. Henda plantan kallast rundblaðað sóldøgg (*Drosera rotundifolia*) (4. mynd). Hon er at finna á fáum øðrum støðum í Føroyum. Umframt á Sandi er hon eisini í Suðuroy og í Vágum. Trý sløg av skordýraátnu plantum vaksa í Føroyum. Eina ta vanligastu munnu flestøll hava varnast; tað er vanlig undirløgu-gras (*Pinguicula vulgaris*) (5. mynd). Hon er sermerkt við teimum kleimnu ljósagrønu bløðunum, ið sita heilt niðri við jørðina, og hon hevur fagurbláar blómur. Hin triðja er vanlig bløðrurót (*Utricularia vulgaris*) (6. mynd). Hon er vatnplanta, ið flýtur í vatninum. Hon hevur onga rót, og øll bløðini eru undir kavi. Bløðini hava smáar bløðrur, ið virka sum fellur, har smákykt, ið svimja framvið, verða fangað og sodnað. Hon er bert funnin einaferð í Sandoyinni fyrr. Tað var í 1999 í sambandi við verkætlanina NORLAKE. Eisini er eitt sindur til av henni í Sørvágsvatni. Fyrr vaks henda plantan eisini í eini tjørn, sum varð lögð undir heilt í sambandi við, at bygging byrjaði í Hoyvíkshaganum í 1970-árunum.

Í Føroyum eru í alt 33 sløg av vatnplantum. Hetta er bert lítill partur av teimum á leið 330 plantusløgnum, sum eru í Føroyum. Hesar

plantur hava ymiskar lívshættir, summar flóta í vatninum, aðrar vaksa á botninum við bløðunum undir kavi, og aftur aðrar hava bløðini oman á vatnsskorpuni, t.e. hava sonevnd flot-bløð.

Inni við kantin á tí grunna vatninum og eitt petti út sæst í pørtum av vatninum lítill planta, sum fjalir botnin sum eitt teppi. Tað er tjarnarsvanagras (*Litorella uniflora*) (7. mynd). Plantan blómar ikki undir kavi, men omanfyri setur hon smáar hvítar blómur. Plantan er vanlig í flestum vøtnum og tjarnum í Føroyum.

Í norðara enda av Gróthúsvatni og í Nykutjærn veksur tríblaðað bukkblað (*Menyanthes trifoliata*) (8. mynd). Henda stórvaksna planta er lætt at kenna við sínum trífingrutu bløðum, ið stinga upp úr vatninum. Plantan blómar við hvítum blómum. Hon veksur í fleiri tjarnum og

8. mynd
Tríblaðað bukkblað
(*Menyanthes trifoliata*)
(Mynd: Anna Maria Fosaa)

7. mynd
Tjarnarsvanagras
(*Litorella uniflora*)
(Mynd: Jens Bagger)

9. mynd
Avlangt tjarnaks
(*Potamogeton*
polygonifolius)
(Mynd: Jens Bagger)

í mýrilendi, har vátast er, í flestum størru oyggjum í Føroyum.

Átta ymisk sløg av tjarnaksi (*Potamogeton*) vaksa í Føroyum. Av teimum finna vit seks sløg á Sandi og flest av teimum í Gróthúsvatni. Flestu tjarnaksini eru sera sjáldsom, eitt av teimum varð hildið at vera horvið; tað er fjallatjarnaks (*Potamogeton alpinum*), sum vaks í Eiðisvatni, áðrenn byrgingin varð gjørd. Í sambandi við NORLAKE-verkætlanina varð hetta slagðið av tjarnaksi endurfundið á Saksunarvatni og á Toftavatni. Tjarnøksini hava annaðhvørt bara kavbløð ella bæði flotbløð og kavbløð. Eitt av okkara vanligastu tjarnaksum er avlangt tjarnaks (*Potamogeton polygonifolius*) (9. mynd). Hetta tjarnaksið hevur bæði flot- og kavbløð.

Á eystaru síðu á Nykutjørn í eini lítlari vík sæst planta við stórum rundum flotbløðum og

hvítum blómum. Hetta er hvít nykrósa (*Nymphaea alba*) (10. mynd). Hon er ikki upprunalig í Føroyum, men er innflutt úr Noregi og plantað her í 1970-árunum. Hon hevur ikki breitt seg nógv, síðan hon varð plantað, men tykist at trívast.

Komin yvirum vestarumegin, síggja vit plantu við blágrønum bløðum og reyðum blómum. Tað er díkimura (*Potentilla palustris*) (11. mynd). Plantan er av rósuætt og er ein av okkara sera sjáldsomu plantum; sunnan fyri og norðan fyri okkum er hon tó vanligari. Plantan hevur trækendan legg við fíntutum bløðum og grovsagtentum småbløðum. Økið, sum plantan veksur á, er sera lítið – bert fáar fermetrar, og dyrkaða økið røkkur næstan heilt hagar, ið hon stendur.

Náttúrufríðing Reyðlistar fyri Føroyar

Venda vit aftur til sáttmálan um lívfrøðiligt margfeldi, er eitt av høvuðsendamálunum við sáttmálanum at gera tjóðarætlanir og skráir fyri, á hvønn hátt vit kunnu varðveita tað lívfrøðiliga margfeldið. So langt eru vit ikki komn í Føroyum enn, tí okkum vantar eitt yvirlit yvir lívfrøðiliga margfeldið í Føroyum, sum skal vera støðið undir hesum tjóðarætlanum. Men ikki er verri enn so, hetta yvirlitið er á veg og verður væntandi liðugt í ár.

Tey metingarstig, ið vanligu verða nýtt til at gera reyðlistar yvir sløg og meta um, í hvørjum vandabólki, tey eru í, síggjast í tekstboksini. Eftir hesum metingarstigum kann sigast, at fleiri av sløgnum við Gróthúsvatn kunnu metast sum í minsta lagi at vera viðbrekin ella í stórum vanda.

10. mynd
Hvít nykrósa
(*Nymphaea alba*)
(Mynd: Anna Maria Fosaa)

11. mynd
Díkimura
(*Potentilla palustris*)
(Mynd: Anna Maria Fosaa)

Tey týðningarmestu metingarstigini, ið verða nýtt í sambandi við, at sløg verða reyðlistað:

- ÚTDEYÐ (EXTINCT (EW))
- HÓTT (ENDANGERED (E))
- VIÐBREKIN (VULNERABLE (VU))
- SJÁLDSOM (RARE (R))

Er grundað á IUCN-flokkningarstig frá 1994.

Heimasíður um reyðlistar:

www.artdata.slu.se

www.sns.dk

Ein orsök til, at sløgini eru serliga hótt, er tann, at økini, sum plantusløgini liva á, eru sera smá, og skjótt er, at tey hvørva, um ikki ansað verður eftir. Umframt tey einstøku sløgini kundi sjálv vistskipanin í og uttan um Gróthúsvatn eisini verið flokkað sum ein vistskipan, ið er viðbrekin ella í stórum vanda og átti at verið náttúrufríðað beinanvegin, áðrenn ov seint er.

Heimildir:

Plantusavnið á Føroya Náttúrugripasavni

Jóhansen, J. 2000. Fosaa, A. M. and Rasmussen, S. (eds.). *Føroysk Flora*. Føroya Skúlabókgarunnur.

Fosaa, A. M., 2000. *Villar plantur í Føroyum* – Yvirlit – Føroya Náttúrugripasavn

Christoffersen, C., Jeppesen, E., Enckell, P. E. og Bloch, D (eds). 2002 *Five Faroese Lakes*. Physico-Chemical and Biological Aspects. ANNALES SOCIETATIS SCIENTIARUM FÆROENSIS SUPPLEMENTUM XXXVI

Hansen J. L. 2003. *Frágreiðing um vøtnini á Sandi* – Føroya Náttúrugripasavn

ANNA MARIA FOSAA

er útbúgvinn plantuvistfrøðingur við cand.scient-prógvi frá Universitetinum í Keypmannahavn og ph.d.-heiti frá Universitetinum í Lund. Granskingarøkið er árin á fjallvøkstur í Føroyum av veðurlagsbroytingum. Anna Maria starvast sum deildarleiðari á plantudeildini á Náttúrugripasavninum.

Teldupostur: anmarfos@ngs.fo

LEITANIN

eftir

Chaetopterus

– Ein lívfrøðilig rannsóknarferð

JAN SØRENSEN
HAVLÍVFRØÐILIGA ROYNDARSTØÐIN

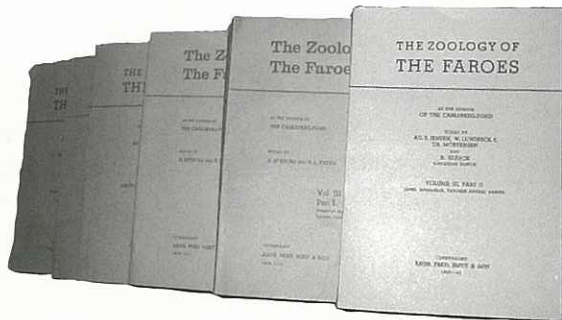
Oftast, tá ið botnsýni verða kannað, eru tað tey somu dýrini, vit síggja, men ein dagin í 1999 lá eitt lögð skapilsí av einum dýri undir sjóneykuni. Í fyrstu atløgu helt eg, at skapilsíð var so lögð, at tað líktist ongum dýri, eg fyrr hevði sæð. Tó sóust bustir, ið eyðkenna bustmaðkar, og tí var einki at ivast í, at tað var ein bustmaðkur. Satt at siga helt eg, at hetta var so lögð, at tað væl kundi verið, at hetta var fyrstu ferð, at nakar hevði rakt við eitt slíkt dýr. Sum nakað heilt serligt hevði dýrið nakrar gulllittar bustir, sum mintu um bustirnar á kambbustmaðki (Pectinariidae), ein ætt av bustmøðkum, men eg var heilt vísur í, at eg ongantíð sjálvur hevði sæð nakað líknandi.

Tá ið tú dagliga arbeiðir við at navngreina dýr, gerst tú sjálvsagt dugnaligari við tíðini, og

oftast er eingin trupulleiki at skipa eina ávísa veru í sín rætta bólík í djóraskipanini. Tess fleiri royndir, ein fær, neyvari ber til at skipa lívveruna alt fyri eitt, og summi dýr eru so eyðkend, at tey kennir tú beinanvegin. Bustmaðkar eru skipaðir í uml. 50 ymiskar ættir, sum hvør í sínum lagi hava síni egnu eyðkenni, men júst hetta dýrið hóskaði ikki inn í nakra av teimum vanligu ættunum.

Til at hjálpa sær í arbeiðinum stuðlar ein navngreinari seg til hópin av serritum, har tey ymisku dýrini verða lýst. Tað finnast eisini bókaverk við myndum og greiningarlyklum, sum kunnu brúkast í hesum sambandi. Eg hevði brúkt einar tveir dagar til at blaða í hesum ritum, áðrenn eg fekk varhugan av, at hetta helst ikki var alt dýrið, men bara eitt petti av tí.

Hetta var tó eitt, í okkara verð, reiðiliga stórt petti, einar 15 mm breitt og um 25 mm langt, og dýrið var tí helst reiðiliga stórt. Eg var tí noyddur at leggja hugsanarháttin um til ikki at hyggja at heilum dýrum, men royndu at kenna aftur júst hetta ávísa pettið á eini mynd. Tá var tað reiðiliga skjótt at staðfesta, at pettið vit høvdu funnið, var av einum margháttligum bustmaðki við sjáldsama navninum *Chaetopterus variopedatus*.

Zoology of the Faroes

Bókaverkið "Zoology of the Faroes" er úrslitið av kanningum av dýralívnum í Føroyum. Kanningarnar eru fyri tað mesta gjørdar í árunum 1924-30, men tær eru eisini øktar við ymiskum tilfari, sum fólk sjálvboðin ella eftir áheitan hava sent inn til Zoologisk Museum í Keypmannahavn. Verkið er í 6 bindum, og tað fevnir um dýr á sjógvi og landi, eins og í áum og vøtnum. Seinasta bindið kom út í 1971, og tað vísir, at tað er drúgt arbeiði, sum her er greitt úr hondum.

Bert funnið tvær ferðir áður

Í bókaverkinum "Zoology of the Faroes" er bara ein tilvísing til, at *Chaetopterus* er funnin í Føroyum. Í bindi I 2. stendur soleiðis: "bert nakrir fáir liðir av hesu lívveruni eru til taks, tey vóru fingin í Vági á 67 metra dýpi".

Hetta djóraslagið er sostatt bert funnið tvær ferðir í Føroyum og við um 70 árum ímillum. Í báðum førum var bert eitt lítið petti av dýrinum funnið. Sambært hesum var niðurstøðan, at dýrið var sera sjáldsamt.

Á Havlívrøðiligu royndarstøðini hava vit gjørt reiðiliga nógvar botnkanningar inni á føroysku firðunum tey seinastu árin, serliga í samband við kanningar av árinum á botnin, ið kemst av aling. Á sumri 2002 staðfestu vit tveir *Chaetopterus*maðkar í sýni úr Hvannasundi. Seinni sama ár funnu vit eitt petti av einum á Skálafirði, og í 2003 funnu vit ein sunnarliga í Sundalagnum og ein inni á Kollafirði.

Ein kann so undrast á, um hetta slagið er vorðið meira vanligt síðan 1920-30, ella um tað eru aðrar orsaker til, at vit nú finna hann

oftari. Ein orsök kundi t.d. verið, at royndin er størri, og at vit tí fáa hann oftari í sýnini. Arni Nørrevang prof. emeritus heldur tó, at ein meira sannlík orsök er, at reiðskapurin í dag tekur longri niður í botnsigið, og hann tí fæst oftari í sýnini.

Leitingin byrjar á Kollafirði

Á sumri 2003 gjørdu vit av at gera eina roynd at finna fleiri av hesum serliga maðkaslagi. Um royndin eydnaðist, var ætlanin, at Jógvan Fróði Hansen, ið lesur á Fróðskaparsetri Føroya, skuldi nýta tilfarið sum grundarlag til ritgerð um evnið.

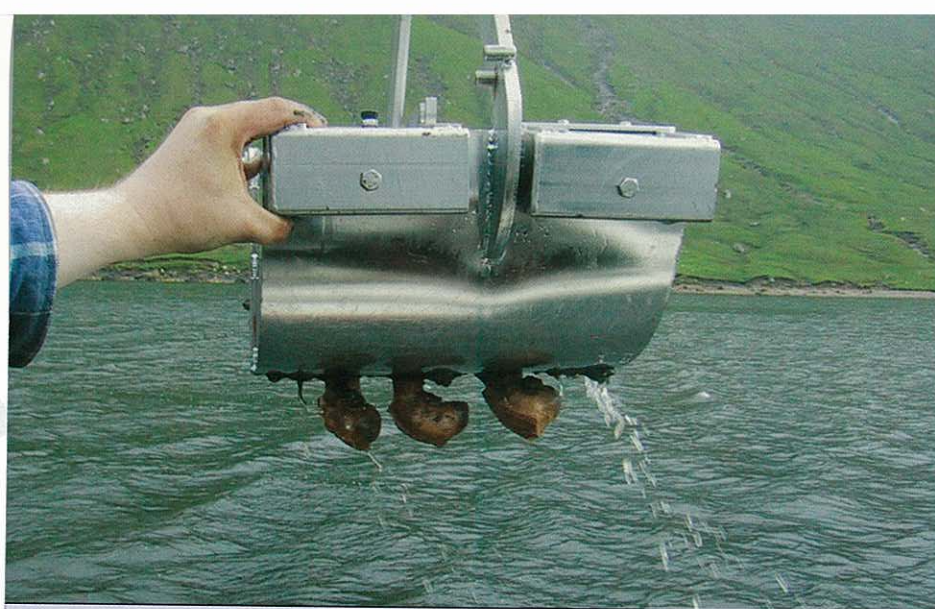
Ein góðveðursdag sigldu vit Biofarið á Kollafjørð og hildu so leiðina út í Sundalagið, á tað staðið, har vit árið fyri høvdu fingið tveir *Chaetopterus*maðkar í sama grabba.

Við okkum høvdu vit grabbar, akkersdregg og tríhyrnisdregg. Av tí at vit høvdu bestu royndirnar við grabbum, avgjørdu vit at byrja við at grabba. Tilfarið var mórúkendur sandur við eitt sindur av skeljum og smásteinum í. Tað gekk óføra væl at fáa tilfar upp, men tað var so sum so við *Chaetopterus*, men nakrar fingur vit tó.

Tríhyrnisdregg er, sum navnið sigur, ein tríhyrnt jarnramma við trimum stangararmum frameftir og einum uppsavningarposa afturúr. Posin kann vera stórmeskaður ella fínmeskaður alt eftir, hvat tilfar ein ynskir at fáa í posan.

Akkersdregg er í høvuðsheitum ein stálkassi uttan botn við posa smogdum uttaná til at taka tilfarið, ið kemur í. Dreggið er soleiðis háttað, at tá ið tað verður drigið eftir botni, verður tað bent niður í botnsigið og grevur seg niður, meðan tað verður drigið fram. Tilfarið endar í posanum, ið hongur afturúr.

Umborð á bátinum er ein telduskipan, sum alla tíðina savnar data um, hvar báturin er, hvussu dýpið er, og hvussu hart botntilfarið er. Tað sæst á einum telduskíggja, og vit hildu okkum síggja, at *Chaetopterus* oftast var at finna, har plottarin vísti ein ikki ov bleytan sandbotn. Vit lögdu okkum tí eftir at sigla so

Sjóbøllur, sum hoyrir til tindadýrini, er eitt av størri dýrunum á føroysku firðunum. Hann kann gerast okkurt um 10 cm til longdar. Sjóbøllur heldur til á botni, har hann flytur seg við súgfótum. Sjóbøllarnir á myndunum eru tó grabbaðir úr mórubotni, har teir hava sitið lið um lið.

Bustmaðkur

Priapuliformur

hoyrir til eitt sjáldsamt djóra-fylki, kent undir navninum Priapulida. Í fylkinum eru um 15 ymisk sløg. Í Føroyum hava vit staðfest tvey sløg, vanligan priapuliformur Priapulus caudatus og tvíhalaðan priapuliformur Priapulus bicaudatus.

Grunnmús

Er eitt bustmaðkaslag, sum er heldur breiðvaksið. Grunnmúsin heldur til á bleytbotni, har hon serliga livir av at eta aðrar bustmaðkar. Hon kann gerast um 20 cm long og um 4 cm breið.

Akkersdreggið er komið
á dekkið við boygdum ørmum.

mikið á økinum, at vit fingur eitt hampiliga gott kort og royndu so har, vit hildu, at teldan vísti rætta botnin. Hetta fekk okkum so við og við at royna longri og longri suður. Og tá ið dagurin tók at halla, vóru vit farin at royna uttarlaga á Kollafirði.

Grabbarnir vórðu hildnir at taka ov lítið, so vit skiftu til akkersdregg. Tað gekk óføra væl at fáa tilfar upp, posin var á tremur hvørja ferð, og nógv meira kom á dekkið, enn tá ið vit brúktu grabbarnar. Tað var tó reiðiliga skjótt, at vit fingur minni og minni av tilfari í akkersdreggið, men tað gekk ein góð løta, áðrenn vit sóu, at armarnir á dregginum vóru boygdir. Akkersdreggið riggaði so mikið væl, at tovkreftirnar høvdu boygt stálarmarnar, soleiðis at dreggið ikki riggaði. Einku var at gera við tað, tí stundir vóru ikki at bøta um skaðan.

Næsta dagin hildu vit fram uttarlaga á Kollafirði og stundum nakað út í sundið. Eydnan var tó ikki við okkum, og vit funnu ikki so nógv, sum vit høvdu vónað.

Vit høvdu bert sett tveir dagar av, men av tí at tað ikki hevði gingið heilt eftir vild, valdu vit at halda fram ein dag afturat.

Vit byrjaðu fyrst nakað uttarlaga á Kollafirði og arbeiddu okkum so spakuliga longri inn. Vit fingur nakrar fáar Chaetopterus-maðkar, men tó eisini ymist annað av áhuga. Har var ein stórus priapulussormur, sum vit vanligu bert finna í smærri stødd, so hetta var eisini forkunnugur

fongur. Eisini fingur vit nakrar sjóbøllar *Psolus phantapus*, ikki bara eina í senn, men upp í tríggar. Tað lögna var, at grabbin hevði bitið um eitt lítið petti av framendanum á øllum trimum dýrunum, so teir munnu hava ligið lið um lið. Eisini leitaðu vit heilt inni við sandin, tó uttan úrslit.

Tríhyrnisdreggið verður roynt fyrri fyrstu ferð, og posin er fullur í Chaetopterus-rørum. Tað eydnaðist okkum ikki at fáa eitt líka gott hál aftur, sjálvt um vit royndu á júst sama stað fleiri ferðir.

Tríhyrnisdreggið gav úrslit

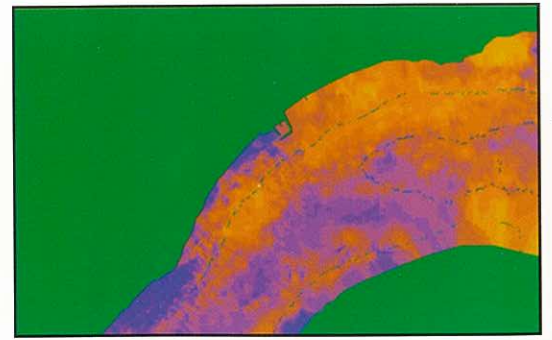
Vit hövdu brúkt grabba og akkersdregg, men úrslitini hövdu ikki verið so góð sum væntað. Vit avgjördu tí at royna tríhyrnisdregg við hampiliga stórum meskum. Við hesum átti at borðið til at kanna størri øki við somu arbeiðsorku.

Vit gjördu klárt til eitt royndarhál og hövdu dreggið niðri eina lítla løtu, ikki meira enn at vit vóru vís í, at dreggið hevði tikið botn. Bilsin vóru vit, tá ið dreggið kom uppafur, tí á rammuni hingu eini 4-5 Chaetopterus-rør, og í posanum vóru góð hálvthundrað rør.

Hóast vit royndu á sama stað og har um leiðir, fingur vit tó ongantíð aftur eitt so gott hál. Tilsamans var tó so mikið av tilfari, at endamálið var rokkið.

Hesar royndir siga okkum, hvussu trupult tað er at siga nakað um, hvussu botnurin er háttadur, og hvussu dýralívið á botni er. Inni á firðunum eru ofta stórar broytingar sjálvst á einum stuttum strekki, meðan botnurin er meira einsháttadur longri úti.

Innsavnaða tilfarið verður í lètuni viðgjørt á Havlívrøðiligu royndarstøðini, og úrslitini verða almannakunngjørd í hóskaði vísindaligum tíðarriti, tá ið arbeiðið er komið longri á leið.

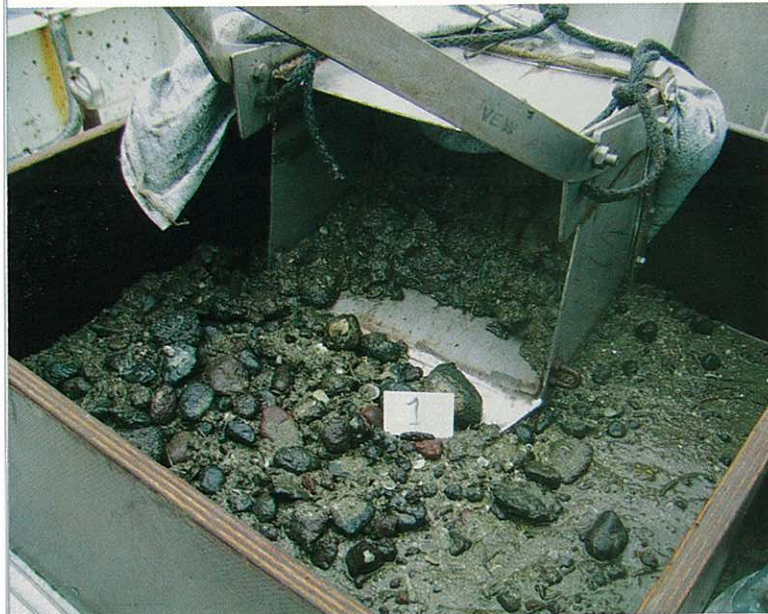

Olex-plottarmynd, sum vísir, hvussu hart tilfarið á botninum er. Bláu litirnir vísa ein heilt bleytan botn, og reyðu litirnir vísa ein heldur grovari botn.

JAN SØRENSEN

er útbúgvinn lívfrøðingur við Cand. Scient-prógvi frá universitetinum í Keypmannahavn í 1988. Hann hevur verið leiðari av Havlívrøðiligu Royndarstøðini síðani 1997.

Teldupostur: jan@havbotnur.fo

Eitt miseydnað botnsýni tikið við akkerdreggi.

Eitt av rørunum er latið upp, og staðfest er, at Chaetopterus-maðkurin er í rørunum.

Chaetopterus-rør

Hesi vóru við í leitingini

Guttormur Djurhuus

Jógvan Fróði Hansen

Laura Mary Jacobsen

Regin Joensen

Havlívfrøðiliga royndarstøðin

er framhaldið av BIOFAR-royndarstøðini í Kaldbak, sum byrjaði í 1988. Sum navnið sigur, verður granskað í havlívfrøði yvirhøvur, men við serligum atliti til lívfrøði, sum hevur samband við havbotnin.

Høvuðsarbeiðið er at skráseta dýrini á føroyskum havøki og at lýsa lívskor teirra.

Gamla BIOFAR-royndarstøðin varð upprunaliga bygd av Petur M. Reinert um ár 1930 og varð í mong ár brúkt til at turka fisk í, og seinni eisini sum heilsøla serliga fyri handilsmenn í Sundalagnum. Í 1987 leigaði Føroya landsstýri "Stórhús" til BIOFAR-verkætlanina og innrættaði royndarstovur í miðhæddini og gestarúm til granskarar í ovastu hæddini.

"Nýggja" Havlívfrøðiliga royndarstøðin, sum er fyrrverandi Marinplast, keypti Føroya landsstýri í 1998. Ovaru høllina brúkar Havlívfrøðiliga royndarstøðin, og niðara høllin er vísindaligt savn hjá Føroya Náttúrugripasavni.

KOM og FAR telefon

Myndir: Føroya Tele

"Fartelefonin er komin fyri at vera", segði Andras Róin í <ph_1> (eykblað í Sosialinum fyri ung) 9. oktober 2002. Og tey munnu vera sera fá, ung sum gomul, sum vilja sýta fyri, at hald er í orðunum hjá stjóranum á Føroya Tele. Sjálvandi hvørvur fartelefonin ikki í bræði. Hinvegin broytist hon áhaldandi, tí fartelefonin er møguliga tað hátøkniliga tól, ið er í størstu og skjótastu menning. Eg ætlaði tó ikki at seta tey tøkni-frøðiligu viðurskiptini í brennidepilin í hesi grein, sum skal snúgva seg um ung og fartelefonir í Føroyum. Greinin er ein stutt lýsing av leiklutinum hjá fartelefonum í gerandisdegnum hjá teimum ungu. Hagtøl og samrøður úr ymsum nýggjum kanningum verða nýtt sum grundarlag.

FIROUZ GAINI
FRÓDSKAPARSETUR FØROYA

Eiga øll fartelefon?

Næstan øll vaksin fólk í Føroyum hava eina persónliga fartelefon (nøkur hava enntá fleiri), men alt fleiri børn verða eisini fartelefoneigarar, ofta tí at foreldrini geva teimum gamlar fartelefonir fyri at kunna ringja til tey. Ein fjúrtan ára gamal drongur av Viðareiði fortelur til dømis í <ph_1> (9/10 2002):

“Eg fekk ta fyrstu telefonina frá mammu, men hon er brotin. Hesa Nokia telefonina havi eg so fingið frá babba. Tað er okkurt um eitt til hálvannað ár síðani, veit ikki ordiliga [...] Babba keypti telefonina til mín, so at tey kunna fáa fatur á mær, serliga um kvøldarnar, tí vit búgva á Viðareidi, og so er tað gott, tá eg eri í Klaksvík.”

Sera nógv børn og ung hava, eins og hesin drongurin, fingið eina farteleson frá foreldrnum, men í dag eru tey ofta yngri, umleið tíggju ár, tá ið tey fara at brúka farteleson.

Sambært eini gallupkanning í Vikublaðnum (1/4 2003) hava 73 prosent av øllum føroyingum farteleson, og talið er, ikki óvæntað, nakað hægri fyri tannáringar. Kanningin vísir eisini, hvat ein kanska ikki heilt hevði væntað, at lutfalsliga færri hava farteleson í høvuðsstaðnum enn í restini av landinum. Eisini kann nevast, at fleiri menn enn kvinnur hava farteleson sambært kanningini í Vikublaðnum.

Úrslitini eru áhugaverd, men tey skulu sjálvandi lesast við fyrivarni, tí at óvissa altíð er í kanningum av hesum slag. Viðvíkjandi ungum og fartelesonum, so vísir mín kanning (2003), ið umfatar allar næmingar, ið ganga í nýggjunda flokki í landinum, at bara 41 út av 637 næmingum ikki eiga nakra farteleson. Tað svarar til 6.4 prosent; eitt tal, ið samsvarar væl við úrslitini í kanningini hjá Vikublaðnum. Í einum áttanda flokki í Havn, sum eg vitjaði í 2003, høvdu 23 av 24 næmingum farteleson; og í tveimum nýggjunda flokkum, eisini á høvuðsstaðarøkinum, ið eg vitjaði í 2002, høvdu tó einans 19 av 27 næmingum farteleson. Sum hesi tøluni vísa, so hava flestøll ung í skúlaaldri farteleson, hóast tað eru einstakir skúlaflokkar og ungdómsbólkar, har ið lutfalsliga nógv enn eru við ongari telefon.

Tey, ið gingu í nýggjunda flokki í 2002-03, finga sambært mínum tølum sína fyrstu farteleson, tá ið tey vóru 13-14 ár, men tey, ið fáa sína fyrstu farteleson í dag, eru, sum áðurnevnt, umleið 10-11 ára gomul. Ein spurningur í teirri landsumfatandi kanningini hjá mær var:

Hvussu gamal vart tú, tá ið tú fekk tína fyrstu farteleson?

10 ár	6 persónar	0.9 prosent
11 ár	10 persónar	1.6 prosent
12 ár	43 persónar	6.8 prosent
13 ár	195 persónar	30.6 prosent
14 ár	276 persónar	43.3 prosent
15 ár	54 persónar	8.5 prosent
(restin, 8,3 prosent, hevur ikki farteleson ella svaraði ikki)		

Kanning í Vikublaðnum 1. apríl 2003

15-19 ár – alt landið	94 prosent hava farteleson
15-19 ár – Havnin	91 prosent
20-29 ár – alt landið	88 prosent
20-29 ár – Havnin	84 prosent
Menn – alt landið	79 prosent
Kvinnur – alt landið	66 prosent

Fartelesonin er ómissandi hjá nógvum tannáringum, ið hava lagað lívið eftir hesum líta samskiftistóli. Stórnýtarar, ið alsamt eru í holt við at senda sms-boð ella ringja, kenna seg avbyrgdar og ófrælsar, tá ið telefonin ikki liggur tendrað í lummanum. Fartelesonin er mangan tað besta, tey eiga, og ein óloysandi partur av gerandisdegnum.

Mest til sms-boð

Hjá teimum ungu, tó kanska serliga børnum, verður fartelesonin mest brúkt til at senda og móttaka sms-boð, tí tað er væl bíligari enn at ringja. Um eitt talutíðarkort, ið teir yngstu telefonteigarnir altíð nýta, skal røkka til nakrar dagar ella vikur, so er neyðugt at spara upp á uppringingar. Ein trettan ára gomul genta sigur til dømis í <ph_1> (9/10 2002):

“Eg havi teletíðarhald, sum eg gjaldi sjálv. Eg brúki hana kanska mest til sms-boð, men onkuntíð ringi eg eisini. Fartelesonin er sera góð at hava, og tí vildi eg hava eina.”

Føroyingar senda fleiri milliónir sms-boð um árið, og tey yngri ættarliðini standa fyri einum stórum parti. Næstan annarhvør unglingi í 14-15 ára aldri sendir meira enn tíggju sms-boð út um dagin sambært kanning mínari, ið fataði um alt landið. Og einans fá, undir tíggju prosent av næmingunum, siga seg ikki senda sms-boð hvønn dag.

Hvussu nógv brúkar tú tína fartelesfon til sms-boð?

Eg brúki hana min. 10 ferðir um dagin (269 persónar)	42.2%
Eg brúki hana 5-9 ferðir um dagin (120 persónar)	18.8%
Eg brúki hana 1-4 ferðir um dagin (134 persónar)	21.0%
Eg brúki hana minni enn 1 ferð um dagin, (55 persónar) (restin, 9.4 prosent, hevur ikki fartelesfon ella svaraði ikki)	8.6%

Teksturin í sms-boðunum kann innihalda langar frágreiðingar, men sum oftast er tað heilt stutt og einfald boð, og sms merkir eisini á enskum short message system. Eftir sum teksturin helst skal vera sera stuttur, er lætt at miscalja eini boð, um avsendarin ikki dugir at orða seg í stuttum. Beinta í Jákupsstovu og Eli Kjersem siga í norskarri kanning (Molde 2003) at:

“Sms kjennetegnes ved at den gir plass til begrenset og svært komprimert informasjon. Denne kommunikasjonsformen gir også svært lite tillæggsinformasjon (for eksempel kroppsspråk, ansiktsuttrykk osv.) som kan si noe om avsenders holdninger [...] Ved at budskapet er skriftligt, framstår det som klart og sterkt. Vi vil anta ut ifra dette at sms som kommunikasjonsform egner seg best til korte, enkle og utvetydige budskap. Ved mere komplekse budskap vil det gi for lite informasjon.”

Fartelesfonir hava givið nýggjar møguleikar at happa onnur. Ein kann senda sms-boð, uttan at móttakarinn fær at vita, hvør hevur sent boðini. Í veruliga óndari happening eru fleiri samansvornir persónar, sum senda niðrandi boðskapur til ein serligan persón, ið teir ynskja ilt. Hin happaði verður hugtungur, kennir seg jagstraðan og sløkkir telefonina.

Ein kann nýta fartelesfonina til at fjala seg við. Fartelesfonirnar hava ávirkað mannagongdina, hvussu vit bera bæði persónlig og almenn boð fram nú á døgum. Nærleiki og fráleiki; privat og alment; hesi viðurskifti eru broytt við nýggju samskiftistøkni.

Hvør ringir til hvønn?

Tað eru nøkur, sum skriva og tosa uttan slit, telefonin fær ongantíð frið, men hvønn er tað, tey samskifta við? Og hvussu nógv fólk samskifta tey við? Børn, sum hava fartelesfon, brúka hana í størstan mun til at tosa við foreldrini, og í nógv minni mun til at tosa við vinfólk. Tey hava fartelesfon, fyri at foreldrini skulu kenna seg tryggari og hava okkurt slag av “eftirliti” við børnunum. Børnini eru eisini, í flestum førum, væl nøgd við støðuna, tí ein fartelesfon gevur status ímillum javnaldrar – hon skal ikki bara nýtast, men eisini vísast fram. Útsjóndin á fartelesfonini sendir ein boðskap um teg út, og tí er ikki líka mikið, hvat merki telefonin er. Kendastu merkini í Føroyum eru Nokia, Ericsson, Motorola og Siemens. Tær best umtóktu fartelesfonirnar ímillum teir yngstu telefoneigararnar hava eina framsíðu, ið kann skiftast út.

Í kanning mínari varð eisini spurt um, hvønn tey ungu ringja til, og hvussu ofta tey ringja til hesi fólkini. Tað sæst greitt av úrslitunum, at tey 14-15 ára gomlu ringja væl meira til vinir enn til foreldur og næstringar. Hvør fimti næmingur í níggjunda flokki ringir meira enn fimtan ferðir um vikuna til vinfólk.

Tey flestu ungu ringja 1-4 ferðir um vikuna til foreldur og systkin, og fleiri ringja til mammuna enn til pápan. Hvør fimti næmingur, 22 prosent, ringir 5-9 ferðir um vikuna til mammuna, men tilsvareandi tal fyri pápan er einans fjúrtan prosent. Nógv ringja ongantíð til pápa sín, t.e. 117 næmingar (18.4 prosent), og tað kemst helst av fleiri orsökum. Ofta er mamman lættari at fáa fatur á við telefon

vegna arbeidsstæðurnar hjá foreldrunum. Tó er mest sannlíkt, at tey ungu ringja til mammu sína, tí tað er hana, ein oftast tosar við, tá ið boð skulu gevast um, hvat ein ger, hvar ein er, hvørjar ætlanir ein hevur og so framvegis. Tað er oftast mamman, ið "samskipar" familjuna og heimið. Annars ringja tey ungu enn minni til systkinini enn til foreldrini; bara tólv prosent ringja meira enn fyra ferð um vikuna til systkin, og heili 28 prosent ringja ongantíð til systkin. Nógv ung hava eingi systkin - ella bara systkin, sum eru smábørn uttan telefon. Haraftrat hava tey kanska ikki "boð" at geva systkjnum, ið ikki kunnu bíða til døgurðaborðið heima við hús. Tey flestu síggjast dagliga heima, og, sum nevnt, so er tað vanligu mammuni, ein gevur tey týðandi boðini, tá ið ein er úti. Mamman kann síðan senda boðini víðari til hini.

Fartelefonin verður mest brúkt til vinirnar, og 137 ung - 21.5 prosent - úr níggjunda flokki ringja fimtan ella fleiri ferðir um vikuna til vinirnar hjá sær, og bara 54 ung ringja ongantíð til vinirnar. Tað sær eisini út til, at tey, ið hava damu/sjeik, ringja nógv til hennara/hansara, tá ið hini eyðsæð ikki kunnu ringja til nakran ástvin. Tó ringja tey flestu, heili 53 prosent, ongantíð til damuna ella sjeikin, og tað er helst, tí tey ikki eru í nøkrum parlagi, men nøkur ung hava møguliga tulkað spurningin soleiðis, at hann ikki umfatir sms-boð, og tí hava svarað "ongantíð". Tað eru fyrst og fremst vinabondini, ið skulu røkjast við fartelesonini, og 60 prosent av teimum ungu ringja meira enn fyra ferðir um vikuna til vinirnar.

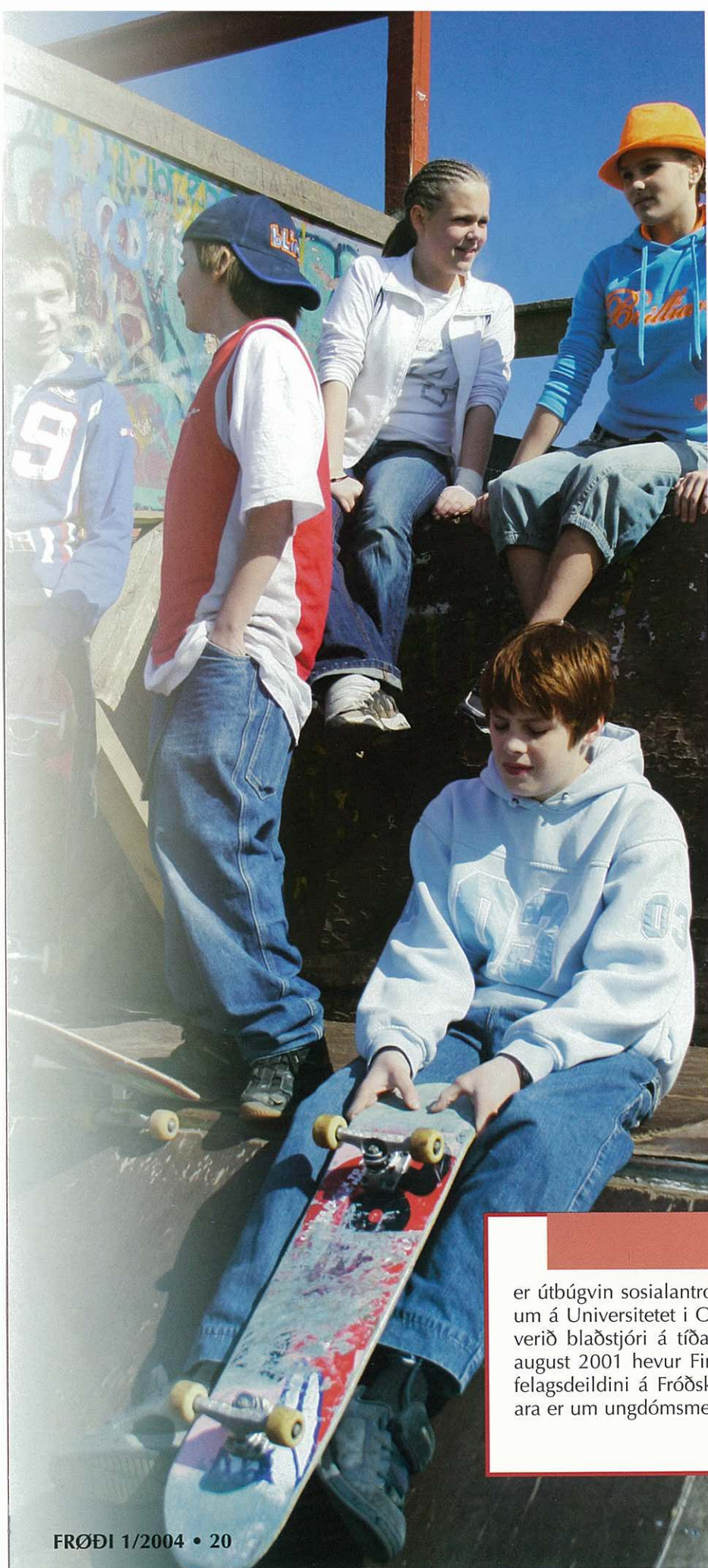
Endaleyst samband

Fartelefonin er komin fyri at vera, jú, men er hon veruliga tað, ið vit siga hana vera? Fartelefonin er vorðin hitt sterkasta symbolið fyri sokallaða vitanar- og kunningarsamfelagið; ein verkætlan, sum fleiri milliardir krónur verða settar í. Dansk fjølmiðlagranskarin Stig Hjarvard sigur, at vit liva í "det selskabelige samfund", ið er eyðkent av, at fólk uttan slit práta og samskifta: mest fyri hugna og samveru, minni fyri vitan og kunning. Sera atfinnandi sigur hann (í Politiken 12/12 2003) at:

"Når det er blevet en milliardforretning at sende sms'er, er det ikke, fordi unge mennesker udveksler børsinformationer. Den information de udveksler er nøglen til samvær. Men i den officielle retorik om videns- og informationsfundet lader man, som om vi er drevet at en ubændig lyst til at vide mere - at lige så snart folk har internettet mellem hænderne, går de igang med at videreuddanne sig"

Tey flestu av okkum eru, sigur Stig Hjarvard, høpisleysir farteleson-junkies, og einsemiskenslan hevur ikki longur støði í fysiskari avbyrgd, men í um vit eru connected ella discon-

nected; um vit hava elektroniskt samband við umheimin ella ikki. Vit eru við øðrum orðum vordin bundin av einum kravi um áhaldandi at vera í sambandi, og hetta ávirkar okkara uppliving av at hava sosialt samband við onnur.

Ung í Føroyum brúka fartelesfonir á sama hátt sum ung aðrastaðni í heiminum, og tað er skjótt eingin, ið livir uttan fartelesfon. Fartelesfonin er eitt tól, sum øll ung, uttan mun til sosialt og mentanarligt bakstøði, vilja hava hjá sær. Og fartelesfonin verður fyrst og fremst nýtt fyri at vera í samveru, í stuttligari samveru, og er tað eitt endaleyst samskifti, ið kann tulkast sum frælsi og bundinskapur í senn. Hvør torir at slökkja telefonina í meira enn ein dag?

FIROUZ GAINI

er útbúgvinn sosialantropologur við søgu og landalæru sum hjágreinum á Universitetet i Oslo og á Københavns Universitet. Hann hevur verið blaðstjóri á tíðarritunum Fjølmi og Braga (1998-2000). Síðan august 2001 hevur Firouz verið ph.d.-stipendiatur á Sögu- og samfelagsdeildini á Fróðskaparsetri Føroya. Granskingarverkætlan hansara er um ungdómsmentan í Havn.

Teldupostur: firouz@setur.fo

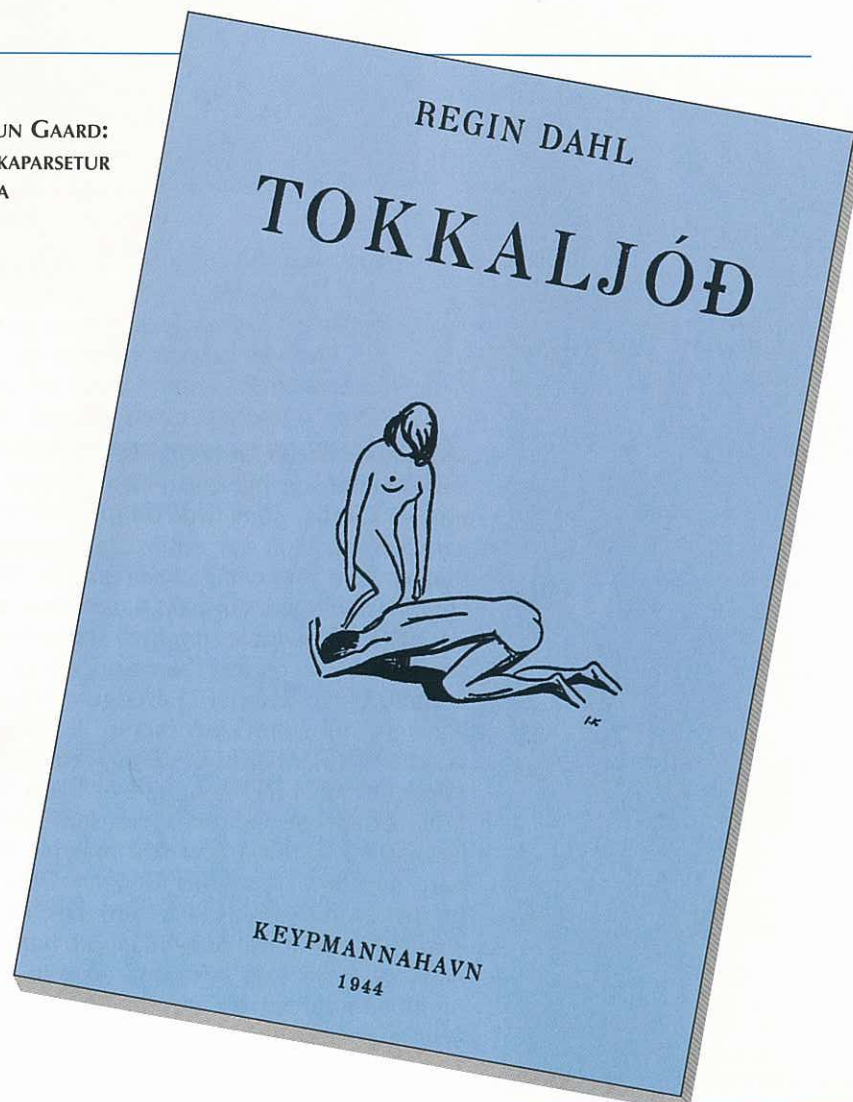
Gloymdu vit at verja teg, Lesbia?

Í kærleiksyрkingunum eftir Regin Dahl er huglagið skiftandi, og kærleikans ørkymlandi og viðhvørt ræðandi marglyndi verður ofta staðfest. Summar av yrkingunum hava eitt huglag av ørari sælu, aðrar staðfesta turrsliga tann erotiska veruleikan, og uppافتur aðrar eru óðar og píndar í særdari fáfongd og svartsjúku. Svikið og hjarta-sorgin eru kærleikanum íborin, og sæla og sorg skiftast stöðugt um at skapa huglagið í yrkingunum.

Í yrkingini "Til Lesbiu" úr Tokkaljóði, sum kom út í 1944, er íblásturin úr klassiskum skaldskapi týðiligur, og kærleikans frumkenda marglyndi er í henni oyðileggjandi og tekur hina elskaðu frá skaldinum.

GUÐRUN GAARD:
FRÓÐSKAPARSETUR
FØROYA

Til Lesbiu

Skiltu vit teg ikki, Lesbia
at tú vart borin av mold,
gloyndu vit at verja teg, Lesbia,
við títt lívstyrsta hold?

Men skald duga so lítið harralag
at fjøtra ta lund ið er leys -
tí skiltu vit ikki tað skaðakvøld
tú stóð har sum hvørsmans teys.

Eg veit, at ongum unti tú
uttan honum, ið varð títt skald,
eg veit, at hann var títt evsta log,
tá náttin og neyð fingi vald.

Eg veit, hvør tær leiddist, Lesbia,
við drykkjulevind og hor -
men hvør veit ráð at venda við,
ið sigldi seg sjálvur í sor?

Eg veit, at tokki tín vardi við
tá tú seldi teg út á torg,
eg veit, at teg nívdi at evstu stund,
at tú elvdi skaldinum sorg.

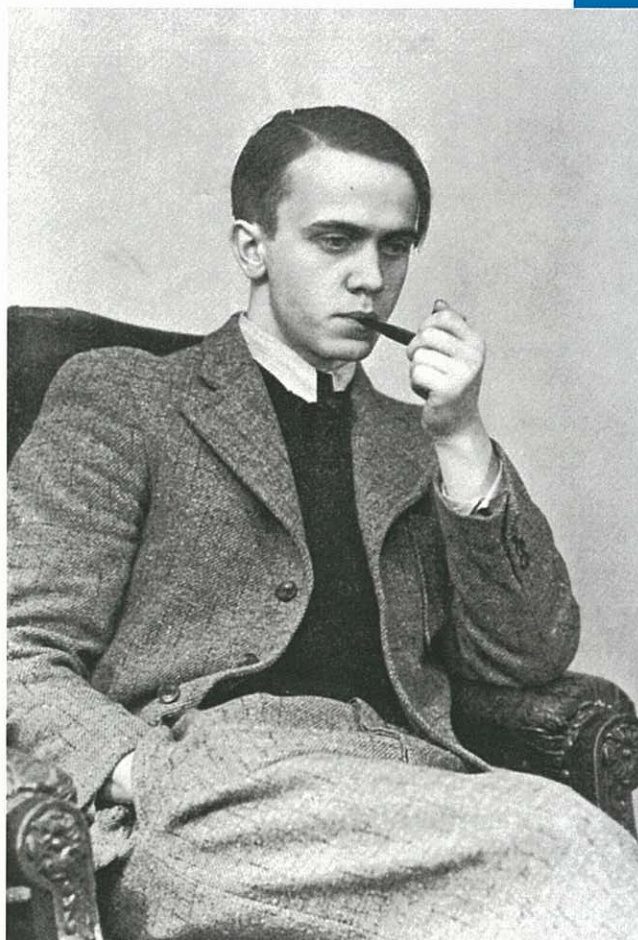
Vit royna at fata teg, Lesbia,
at títt varð svárasta mein -
vit royna at fata teg, Lesbia,
og havna hvønn hevndarstein.

Tað verður hildið, at henda Lesbia, sum kærleiksskaldini, og her eisini Regin Dahl, yrkja um, er Clodia, sum livdi uml. 95-44 f. kr. í gamla Róm. Hon var dóttir Claudius Appius Pilcher, sum var konsul í Róm uml. ár 70 f. kr. Henda Clodia var, sambært tí, sum fæst at vita um hana, ein kvinna, sum livdi sítt kærleikslív, sum henni lysti og ikki í samsvari við galdandi morallógir fyri kvinnur tá á døgum. Vit kenna hana júst gjøgnum skaldskapin, tí rómverska skaldið Gajus Valerius Catullus yrkti um hana. Hann elskaði Clodiu, og tað er hann, sum í triðja ørindi verður umrøddur sum hann, ið Lesbia elskar, hóast hon ikki megnar at vera bara hansara. Kærleiksyрkingar Catullusar spretta úr teirri hjartasorg, sum svik hennara elvdi, og tær hava ódeyðiliggjørt hann sum skald og hana sum kvinnuna, ið setti til viks samtíðarmoral og tók sær rættin til at liva í kynsligum frælsi.

Navnið Lesbia hevur Catullus helst givið henni til tess at knýta hana saman við kærleiksskaldið, ið ber av øllum, hina griksku skaldkvinnuna frá oygni Lesbos, Sapfo.

Tilsipingin til Catullus er eyðsýnd í yrkingini hjá Regini, har 3. ørindi sipar beinleiðis til yrking nr. 70 eftir Catullus, og 4. ørindi sipar beinleiðis til yrking nr. 58.

Í yrkingini talar skaldið við sína elskaðu Lesbiu. Hann leggur fyri við einum spurningi til hennara, og Lesbia er í yrkingini ein móttakari, sum eisini umboðar kvinnuna sum heild. Í spurningin er lögð inn eyðkennislýsing av henni, sum er fyrirtreyt fyri at fata Lesbiu og lívsstíl hennara. Samstundis er Lesbia myndburður av tí kvinnulyndi, sum fer út um Lesbiu, av sjálvum tí kvinnuliga seksualitetinum. Lesbia er *borin av mold*, girndirnar eru frumgirndir, og hold hennara er *lívstyrst*, orðini lív og tosti treyta hvørt annað í samansetingini

og í teirri tráanini, sum tey mynda. Men Lesbia endar sum *hvørsmansteys*, og skaldið viðgongur sína valdsleysu stöðu móttvegis teim girndunum, sum finna sær fríar ræsur. Tó at yrking Regins hevur fyrigevandi huglag, so er hann í síni tíð ikki førur fyri at sleppa tí dómnum, sum liggur í tí, at kvinnan, sum ikki aktar morallógirnar í manssamfelagnum, verður skírd hvørsmansteys.

Í triðja ørindi er beinleiðis samband millum yrkingar Catullusar og Regins. 7. ørindi hjá Catullusi ljóðar:

*Nulli se dicit mulier mea nubere malle
quam mihi, non sise Juppiter ipse petat.
Dicit, sed mulier cupido quod dicit amanti,
in vento et rapida scribere oportet aqua.*

*(Danska týðingin hjá Axel Juel 1937:
Ingen anden end mig vilde min Elskede ægte,
end ikke Jupiter selv vilde hun tage til Mand -
Saaledes talte hun - hvad kvinden hvisker sin elsker,
skriv det i blafrende blæst, rids det i rindende vand.)*

– men tað trúloysið, sum í yrking Catullusar er heldur beiskliga og háðandi lýst, ber Regin í bótuflika fyri við at halda skaldið vera *evsta logið*, tá ið tey föggu lyftini mugu víkja fyri tí, sum er sterkari enn viljin. Hon er sjálv offur fyri tí, sum fer við henni, sum tað vil, og skaldið kann duga at fáast við orðini og skapa ódeyðiligan vakurleika við teimum, men hevur ikki og eigur ikki at hava tað *harralag*, sum skal til at *fjotra ta lund ið er leys*. Í seinasta ørindi er røddin, sum talar í yrkingini, vorðin til eitt fleirtal ella eitt kór av røddum, sum Lesbia tykist standa einsamøll ímóti. Tó at eingin hevndarsteinur verður kastaður, stendur hon einsamøll móti hesum “vit”, sum roynir at skilja hana, men ikki ger tað.

Í yrking Regins er kvinnan úrtøkiliggjørð, er mynd av kærleikanum sjálvum og tí nívandi svikinum, sum tykist vera kærleikanum íbórið. Yrkingin hevur eitt “eg”, sum er skaldið, og sum samsvarar við eg ið í yrking Catullusar.

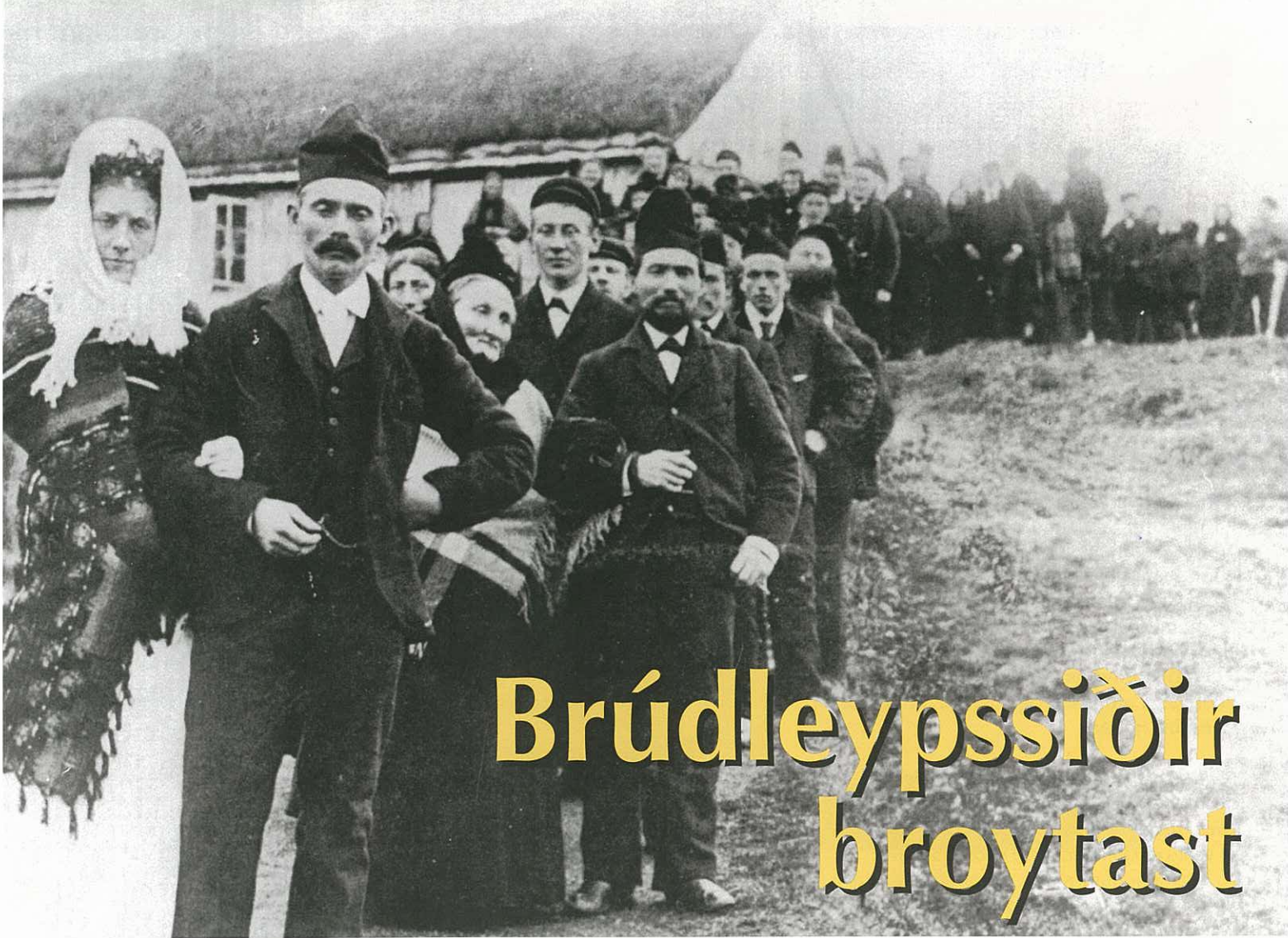
Saman umboða teir kærleiksskaldini, og tá ið Regin Dahl í síni yrking sigur, *men skald duga so lítið harralag, / at fjotra ta lund ið er leys*, - umfatar hendan staðfestingin bæði Catullus, Regin og øll onnur skald í heiminum, sum yrkja um kærleikans ógreiniligu vegir.

Yrkingin “Til Lesbiu” slapp ikki í gjøgnum nálaureygad, tá ið úrvalið til Tríkirni varð gjørt í 1978, men tað skal ikki siga, at hon ikki var góð yrking. Orsøkin til, at hon tá var frásáldað, var, at myndburðurin í seinastu reglu kann síggjast sum søgulig misfatan. Reglan *og havna hvønn hevndarstein* sipar til steining sum revsing fyri siðaloyssi, og tað slag ið av revsing var ikki kent hjá rómverjum. Yrkingin er frálík, men Regin Dahl vildi tá ikki lata hesa misfatan verða uppافتurpentaða.

GUÐRUN GAARD

er útbúgvinn mag. art. í norðurlenskum bókmentum við Odense Universitet í 1990. Hon hevur síðani 2001 starvast sum granskingarstipendiatur við Fróðskaparsetur Føroya við eini verkætlan um bundnan føroyskan skaldskap eftir tjóðskaparliga songskaldskapin við denti á skaldskap Regin Dahls. Hon hevur verið í fóstum starvi á Føroya Studentaskúla og HF-skeiði í Tórshavn síðani 1986.

Teldupostur: guðrun.gaard@hoydalar.fo

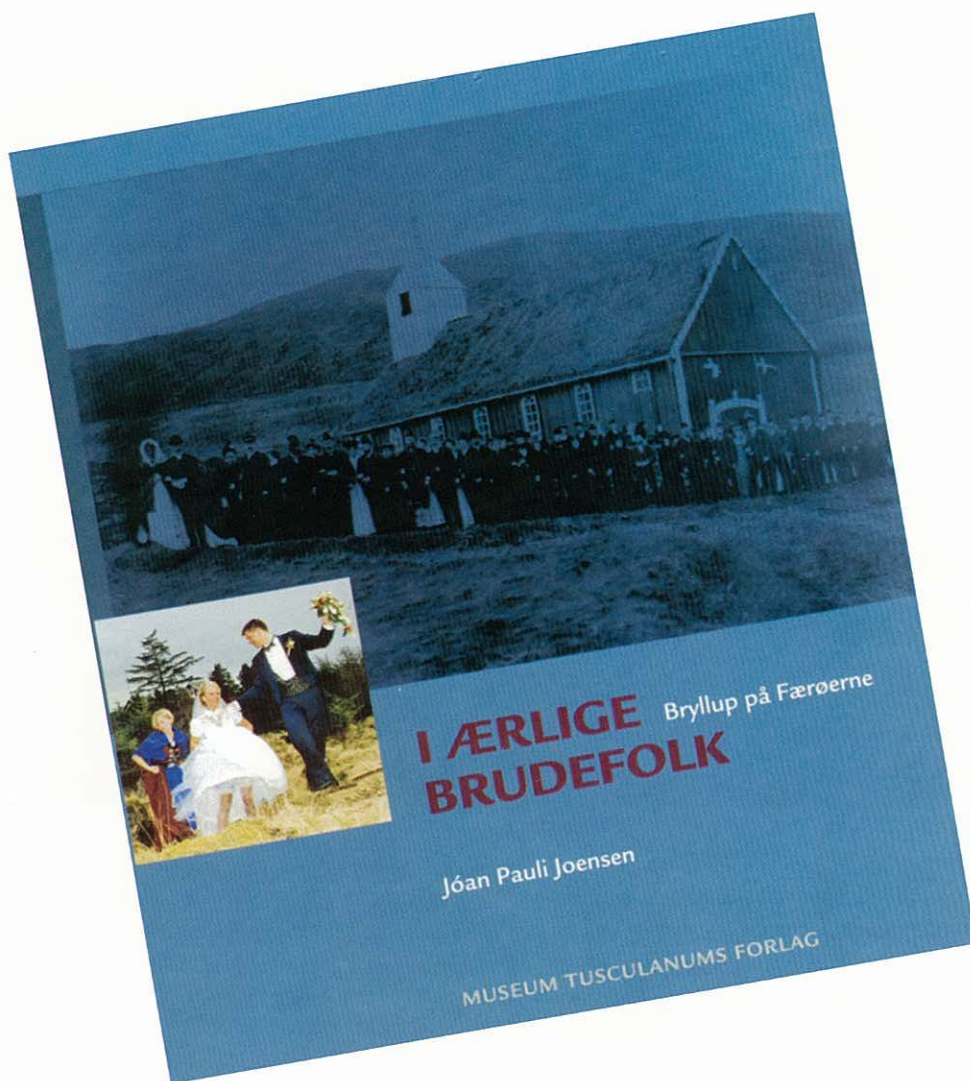

Brúdleypssiðir broystast

Siðirnir í sambandi við brúðarvígslur og fyrireikingar til brúdleyp broystast alsamt. Polterabend eru nú fastur partur av undirhaldinum undan brúdleypum. Tað var heldur ikki gamalt, at brúðurin varð førd upp eftir kirkjugólvinum til brúðgómin, og at tey kystust eftir vígsluna. Prestur er farin at kenna seg forfjónaðan í sambandi við sjálvt brúdleypið. Hetta og mangt annað sæst at lesa í bókini "Í ærlige brudefolk" eftir Jóan Paula Joensen, professara

UNI ARGE:

Í bókini I ærlige brudefolk greiðir Jóan Pauli Joensen frá bæði gomlum og nýggjum brúdleypssiðum í Føroyum

Ein tann størsta hendingin í lívinum hjá fólki er at giftast. Tá hjúnarbandið er veruleiki, byrjar ferðin hjá brúðrini og brúðgóminum inn í lívið saman. Tey hava tá givið hvør øðrum lyfti um at halda saman í góðum sum truplum tíðum heilt fram til síðsta dag.

Síðurin at giftast verður hildin í hevd um allan heim í ymsum mentanum. Ymiskt er, hvussu fólk ganga saman í hjúnarband, tí mannagongdirnar í sambandi við giftarmál knýta seg at ymsu mentanunum.

Í Føroyum hava brúdleyp verið hildin langt aftur í søguliga tíð, og fyrr stóðu tey í fleiri dagar. Ein myrkan og kaldan vetur kundu eini tvey brúdleyp vera mest upplyftandi hendingarnar yvirhøvur. Tey stytta um myrku tíðina.

Viðhvørt kom brúðurin úr aðrari bygd. Brúðgómurin og fleiri við honum fóru tá við báti eftir henni. Hetta visti bygdarfólkið, og tá brúðurin eftir strævnu ferðina steig á land, vórðu skot latin av. Soleiðis heilsaði bygðin teirri nýggju brúðrini.

Við summi brúdleyp komu gestirnir til

bygdina kvøldið fyrri ella brúdleypsaftan, sum dagurin varð nevndur. Teimum varð vístur stórus blíðskapur. Snapsurin varð havdur á lofti, og gestirnir fingur innivist í ymsum húsum í bygdini.

Sjálvan brúdleypsdagin varð lagt fyrri við morgunmati, og tá brúðarparið var komið aftur úr kirkjuni, varð etin brúdleypsdøgurði. Um kvøldið varð etin nátturði. Døgurðin var høvuðsmáltíðin. Tá var bæði suppa, heitur matur og dessert at fáa.

Brúðurin og brúðgómurin sótu til háborðs, tá nátturðin varð etin, og eftir nátturðan varð farið upp á gólv. Síður var eisini summastaðni at mana brúður og brúðgóm í song. Tá fóru tey úr teimum fínu brúðarklæðunum í onnur klæði.

Í brúðarhúsinum dagin eftir kundi lív koma í dansistovuna eftir morgunmatin. Nóg mikið var at drekka, meðan dansurin gekk. Tann stóra lötan upprann, tá allar gávurnar vórðu latnar brúðarparinum. Brúðurin tók ímóti, og brúðgómurin skonkti.

Polterabend er ein nýggjur brúdleypssiður, sum er komin úr Týsklandi

Ógvuslig polterabend

Hetta er alt samalt søga. Brúdleyp nú á døgum vara sjáldan meira enn eitt kvøld. Tað vanliga er, at fólk verða gift ein leygardag kl. 17.00. Tey koyra síðan avstað í bili, sum við larmandi blikkum aftur úr sær boðar frá, at her kemur brúðarpar.

Tann stóra veitslan verður oftast hildin í bygdarhúsinum, á hotelli ella í onkrum ítróttarhúsi. Brúðarparið situr enn sum áður til háborðs, og veitslan er sum flestu aðrar veitslur. Sungið verður við borðið, og røður verða hildnar. Síðan verður dansað.

Brúdleypssiðirnir eru broyttir seinnu árinum. Ein tann nýggjasti siðurin í Føroyum er at halda polterabend. Hesin siður er komin úr Týsklandi, sum orðið eisini sigur. Har hevur frá heilt gamlari tíð verið vanligt, at brúðurin og brúðgómurin hildu veitslu áðrenn brúdleypið.

Fyrr var eisini vanligt í Týsklandi, at vinirnir hjá brúðarparinum møttu upp uttan fyri heim-ið hjá brúðarparinum kvøldið fyri brúdleypið. Her knústu teir tallerkar og aðrar borðiskar ímóti húsinum.

Morgunin eftir skuldi brúðarparið rudda alt uppafur. Tað var umráðandi, at ongin hjálpti brúðarparinum at rudda brotnu borðiskarnar uppafur, tí tað fór at taka eydnuna frá brúðarparinum. Gangurin frá borðiskunum skuldi halda illar andar burtur.

Nú á døgum eru polterabend øðrvísi. Í Føroyum verða tey vanliga hildin eina viku fyri brúdleypið, og tað gongur ikki altíð friðarlaga

fyrí seg. Brúðurin og brúðgómurin verða hvør sær rænd og síðan ferd út á eina óvæntaða ferð saman við vinunum.

Ein brúður í Havn upplivdi, at vinkonurnar fangaðu hana í eini ítróttarhøll, har hon hevði vant flogból. Utanfyri varð hon sett upp á ein hest við nissuhúgvu á høvdinum og ferd niðan kring vøllin í Gundadali. Síðan fóru allar í gosbað og seinni í býin at eta.

Ein onnur brúður upplivdi, at vinkonurnar lótu hana í, so hon líktist eini krabbagoggu. Regnjakkin var gulur, stivlarnir reyðir og ryggsekkurin sprøklutur. Á gøtuni skuldi hon spyrja fólk á norskum, um tey kundu taka mynd av sær.

Mannfólkini fara ofta harðliga til verka. Ein brúðgómur varð settur í ein rullustól og innbundin sum ein mumia. Hann varð ferdur inn í eitt dansihøli, og vinirnir fyltu brennivín í hann. Brúðgómurin gjørdist so fullur, at hann mátti vaskast, tá tað mesta var komið uppafur.

Ein annar brúðgómur varð latin í ein langan frakka og ullintar undirbuksur. Hann fekk eisini eina tasku við bókum og bløðum frá Jehova Vitnum, og so skuldi hann banka uppá hjá fólkum og vera bæði trúboðari og vísari. Aftaná hildu vinirnir veitslu fyri brúðgóminum.

Ymiskt er, hvussu polterabend spæla av. Viðhvørt fara vinirnir so ógvusliga til verka, at brúðgómur ella brúður harmast um viðferðina. Tí halda mong, at tað er ringur siður at halda polterabend. Men siðurin er ivaleyst komin fyrí at verða.

Brúðgómurinn bíðar í kirkjunni

Íllt er mangan at siga, hví siðir bráðliga broytast. Men í flestu førum er talan um ávirkanuttanífrá. Vanligt gjørdist at halda polterabend í Danmark í áttatiárunum, og tað gekk ikki long tíð, so var siðurin eisini komin til Føroya.

Ein annar broyttur siður er, at brúður og brúðgómur ofta koma hvør sær upp eftir kirkjugólvinum. Nú á døgum hendir tað meira enn so, at brúðgómurinn bíðar í kirkjunni eftir, at pápi brúðrina skal føra hana upp eftir gólvinum.

Ein prestur úr Havn hevur greitt frá, at hann upplivdi hetta fyrstu ferð í sjevtiárunum. Hetta var greitt brot á gamlan føroyskan sið. Men brúðgómurinn var eisini dani, og brúðurin var grønlandingur, legði presturin aftrat.

Hesin siðurin er upprunaliga enskur og hevur vunnið hevd nógvastaðni í Norðurlondum. Ójavn er, hvat prestar halda um hann, og ein eldri føroyskur prestur sigur, at honum dámar ikki siðin:

“Mær dámar ikki, at brúðurin so at siga skal handast frá manni til manni, so eg plagi ikki at hjálpa til við hesi mannagongd. Vanliga sigi eg, at gamli siðurin er vakrari. Hann er, at tvey koma hond í hond í kirkjunna, sum skulu giftast.”

Fleiri taka eisini ring uppá framman fyri alt-

arinum. Hetta hevur heldur ikki verið vanligt. Í Gøtu varð hetta eina ferð gjørt soleiðis, at sonur brúðarparið bar ringarnar fram til altarið á eini pútu. Hetta hildu nógva vera rørandi, og okkurt tárið var eisini at síggja.

Ein prestur úr Suðurstreymoy sigur soleiðis: “Tað er nýtt at taka ring uppá framman fyri altarinum. Eg hjálpi ikki til við hesum. Eg sigi við brúðarparið, at eg kann bíða og tuga, meðan tey sjálv fáa ringarnar uppá eftir vígsluna.”

Tú kanst mussa brúðrina

Tá brúðleyp verða hildin í filmum, upprennur tann mest romantiska løtan, tá presturin smílandi sigur við brúðgómin, at nú kann hann mussa brúðrina. Tá er sjáldan eitt eyga turt í kirkjunni, og brúðurin er rættiliga rørd.

Hetta hevur ikki verið vanligur siður í Føroyum. Men kortini kemur fyri, at ovfarakátir brúðgómur eftir vígsluna mussa brúðrina beint á munnin. Ivaleyst hava teir tá fingið íblástur úr onkrum filmi í sjónvarpinum.

Ein prestur greiðir frá: “Eina ferð upplivdi eg, at brúðgómurinn lyfti slørið, sum brúðurin bar fyri andlitið, og at tey bæði so fóru niður á knæ at mussast. Hetta dámdi ikki kirkjufólkinum, og ein gamal maður spurdi, um tey nú eisini skuldu í song saman í kirkjunni.”

Ein kossur framman fyri altarinum kann

Millum nýggju brúðleypssiðirnar er siðurin, at pápi brúðrina førir hana upp eftir kirkjugólvinum

At kasta rís er ikki gamalt siður í Føroyum, og summum prestum dámar lítið henda sið, tí tað dálkar so illa

neyvan metast sum ein øgiliga óvæntað hending undir brúðarvígsluni. Men viðhvørt kann so nógv standa á brúðarparinum, at tað fer at øra fyrri brúður og brúðgómi. Ein prestur greiðir soleiðis frá eini óvanligari brúðarvígslu:

“Fyrst gjørdist brúðurin illa fyrri, meðan hon stóð framman fyrri altarinum, og so hildu vit ein steðg. Tá hon var komin fyrri seg, hildu vit fram, men nú svímaði brúðgómurin. Tá mátti eg siga í taluni, at kærleikin kann vera so sterkur, at fólk svíma av honum.”

Sami prestur greiðir frá, at undir einari brúðarvígslu gjørdist hann sjálvur sjúkur. Beint tá hann skuldi stíga fram fyrri brúðarparið, fekk hann eitt heksaskot. Pínan var øgilig, so hetta var harður kostur fyrri hann.

“Eg hevði trupulleikar við at røra meg og fekk illa tosað. Eg helt kortini taluna fyrri brúðarparinum, og tey vórðu gift. Aftaná søgdu fólk, at hetta hevði verið ein tann besta brúðarvígslan í kirkjuni, og at presturin ljóðaði so rørdur á málinum.”

Kasta rís og reisa heiðursportur

Tá brúðarvígslan er av, fer brúðarparið úr kirkjuni aftur, og at hesi løtu eru í dag knýttir ymsir siðir, ið ikki vóru vanligir. Ein er siðurin at

kasta rís eftir brúðarparinum inni í kirkjuni ella beint uttan fyrri kirkjuna.

Summum prestum dámar als ikki hendan siðin, tí teir halda, at rísini dálka. Kirkjutænarin hevur stórt stríð av at rudda rísini upp aftur, og tá fólk aftur koma í kirkju, traðka tey rísini niður í gólvið, sum kirkjutænarin ikki hevur fingið upp.

Ein prestur sigur: “Tað er gamalt í Føroyum at hava virðing fyrri matinum. Hann er ein gáva frá Gudi og skal ikki traðkast undir fót. Hetta sigi eg við brúðarparið fyrri vígsluna. Onkuntíð havi eg sagt í taluni, at tey kunnu taka rísini heim við, kóka tey og eta tey.”

Eins og í gomlum døgum er vanligt, at skotið verður fyrri brúðarparinum. Hetta verður bæði gjørt, tá brúðarparið kemur í kirkjuna, og tá tað fer úr kirkjuni aftur. Nakað nýtt er tað tó, at brúðarparið verður fagnað við ymsum heiðursportum uttan fyrri kirkjuna.

Er brúðgómurin rossamaður, kunnu fólk á rossabaki standa á rað uttan fyrri kirkjuna og taka ímóti brúðarparinum. Rógva tey nýgiftu kapp, kunnu bátsmanningarnar standa uttan fyrri við árum í hond. Er brúðurin sjúkrasystir, kunnu starvsfelagarnar mæta upp í arbeiðsbúnaðinum.

Bilurin, sum bíðar eftir brúðarparinum, er pyntaður við fløggum og hjørtum, og ofta er eitthvørt skrivað á hann. Blikk hanga aftur úr bilinum og geva lötuni eyðkendan brúðardám. Hetta eru alt síðir, sum Føroyar hava felags við onnur lond, og sum kunnu síggjast í útlendskum filmum.

Prestur skal bjóðast við

Brúðleypini nú á døgum verða oftast hildin í onkrum stórum høli fyri eini 2-300 fólki. Sungið verður dúgliga undir veitsluni. Viðhvørt koma einir 7-8 nýyrktir samanrullaðir sangir inn á borðið, og allir snúgva seg um brúðarparið.

Fyrr hevði prestur heilt stóran leiklut í brúðleypum. Hann var tann, sum fyrstur slapp at røða, og í gamlari tíð var hann tann einasti, sum røddi. Soleiðis var ikki í Íslandi. Har hava allar dagar verið hildnar nógvar røður undir brúðleypum.

Tað kemur fyri, at prestur ivast í, um hann skal fara í brúðleyp. Á smærri plássum verður altíð væntað, at prestur kemur í brúðleyp, so hann verður ikki boðin. Í Havn verður prestur

ikki altíð boðin, og so kann hann fara at ivast í, um hann skal fara. Ein prestur greiðir frá:

“Eg havi upplivað, at ongin hevur sagt eitt orð við meg um, at eg var boðin. Kortini fór eg í brúðleyp, og tá eg kom, sá eg, at eg hevði fingið heiðurspláss við síðuna av brúðrini, og at væntað varð av mær, at eg skuldi halda fyrstu røðuna.”

Fyrr var røðan hjá presti einasta undirhaldið undir brúðleypinum, men í dag verður ofta skipað fyri undirhaldi við fóstum frásøgumanni, sum bæði fortelur skemtisøgur og skipar fyri øllum móguligum tiltøkum undir borðhaldinum.

Meðan brúðleypini fyrr vóru rættiliga ymisk, lítið fastløgð og eisini persónlig, er tann broytingin hend, at øll brúðleyp eru farin at líkjast. Ein prestur, sum hevur verið í nógvum brúðleypum, sigur soleiðis:

“Mær tykir, at brúðleypini eru vorðin rættiliga eins. Tú troyttast av at ganga til brúðleyp við sama frásøgumanni, somu skemtisögum og næstan somu sangum. Sera nógvir sangir verða skrivaðir, men allir hava sama innihald, og teir flestu verða yrktir eftir sama lagi.”

Fyrr var prestur altíð við í dansinum, men nú kunnu teir ivast í, um teir eiga at fara í brúðleyp

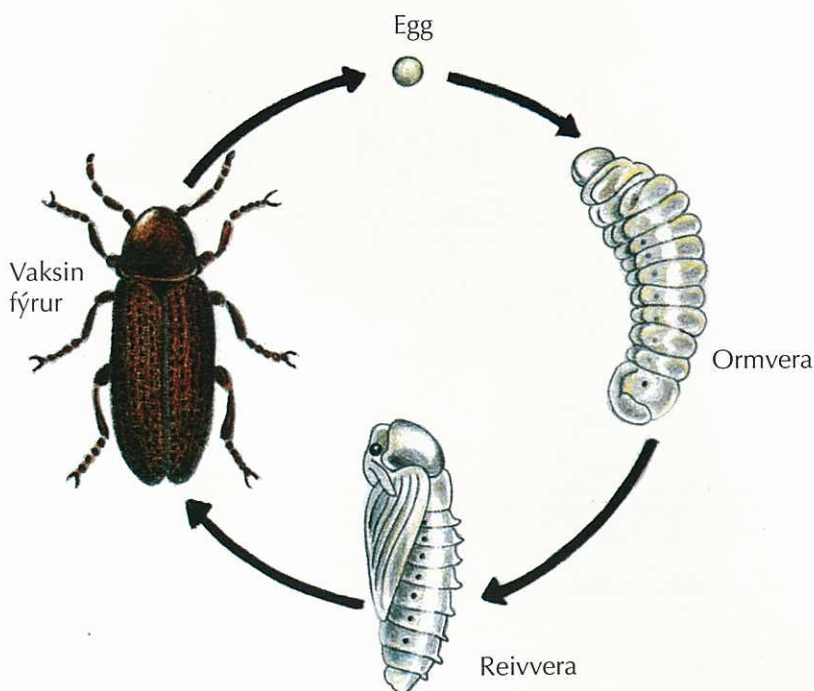
DORETE BLOCH
FØROYA NÁTTÚRUGRIPASAVN

Fýrur er vanligsta skaðadjórið í Føroyum

Djóradeildin á Føroya Náttúrugripasavni skrivar niður, hvørja ferð eitt skaðadjór verður sent inn til savnið. Djórið verður greinað, og so verða ráð givin, um hvat skal gerast. Á tann hátt sæst, hvørji skaðadjór eru vanligast, nær nýggj skaðadjór koma til landið, hvussu

nógvar fráboðanir koma árliga, og nær tær eru á árinum. Soleiðis hevur tað víst seg, at Djóradeildin fær líka nógvar fráboðanir í mun til fólkatalið, sum Statens Skadedyrslaboratorium fær í Danmark, 0,3% um árið.¹ Djóradeildin hevur altíð havt eitt neyvt samstarv við Statens Skadedyrslaboratorium, sum í sínari tíð legði lunnar undir, at Djóradeildin sjálv kundi standa fyri greining og ráðgeving.

Fýrur eigur 15% av øllum fráboðanum, og er tað vanligsta skaðadjórið, ið kemur inn. Eisini fáa vit heilt fitt av fyrispurningum, um hvussu djórið skal basast uttan fyri høvuðsárs-tíðina. Harumframt verður Djóradeildin biðin um at hyggja at húsum fyri at kanna, um fýrur-in er til ampa fyri húsið.

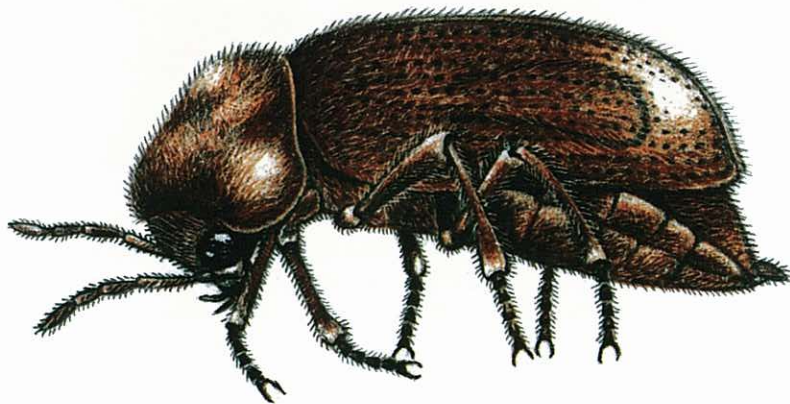

Ringrásin hjá fýri
(Mynd: Astrid Andreasen)

Hvussu sær fýrur út?

Fýrur líkist heilt nógv teirri avstralsku tjóvaklukkuni, sum varð umrødd í seinasta Frøði,² og eru tey líka long, 3-4 mm. Men verða myndirnar bornar saman við tær, sum eru í Frøði 2/2003, sæst, at fýrur hevur høvdið sitandi sum í einari hettu, og veingirnir hava beinar síður og buga ikki eins og á tjóvaklukkuni. Kamparnir eru eins langir á báðum djór-unum.

Fýrur eitur *Anobium punctatum* á latíni, og ikki *Ernobium mollis*, sum stendur í Føroyskari orðabók. Hetta heitið vísir til eitt heilt annað djóraslag, ið kanska verður umrøtt seinni í hesi greinarøð um skaðadjór. Djórið, sum Føroysk orðabók vísir til, hevur ikki tann stóra týðningin hjá okkum.

Fýrur
Anobium punctatum
(Mynd: Astrid Andreasen)

Hvar livir fýrur?

Fýrur livir í træi, og honum dámar best træ, ið ikki er ov turt, men inniheldur minst 30% vætu. Eisini trívst fýrur best, tá ið hitin ikki er undir 22-23° C. Tað sigur okkum, at í vanligum húsum er ovastaloft, undir væðingini og kjallararin tey støðini, har fýrur trívst væl, men rúm við miðstøðuhita verða ov turr fyri fýrin. Til dømis livir fýrur ofta sera væl nærhendis oljufýrinum í kjallaranum. Í eldri húsum kann viðhvørt koma fyri, at vindeygakarmarnir hava fingið fýr, tí træið í karmunum er slavið.

Fýrur etur bæði leyv- og nálatræ, men aloftast verður bert ein partur av trænum etin. Hann kann eta bert ein part av einari sperru ella hanabjálka og nertur so ikki restina av bjálkunum. Eisini sæst, at fýri dámar best tann meira poknuta várviðin og letur tann tættari heystviðin standa eftir.

Lívsháttur hjá fýri

Fýrur er eitt skordýr og hoyrir til klukkur, eins og tjóvaklukkan. Skordýr hava eina fullkomna umskapan, t.e. tey hava eina ringrás frá eggji → ormveru → reivveru → klukku, ið víggjar. Hvør

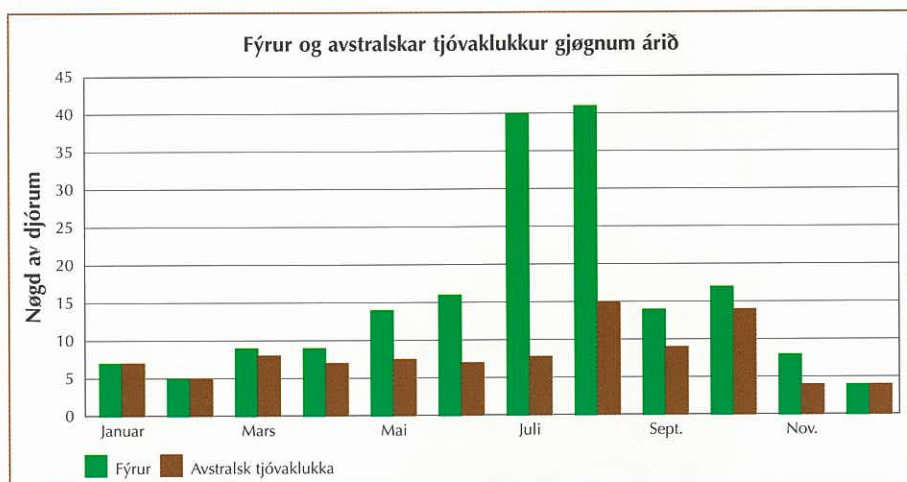
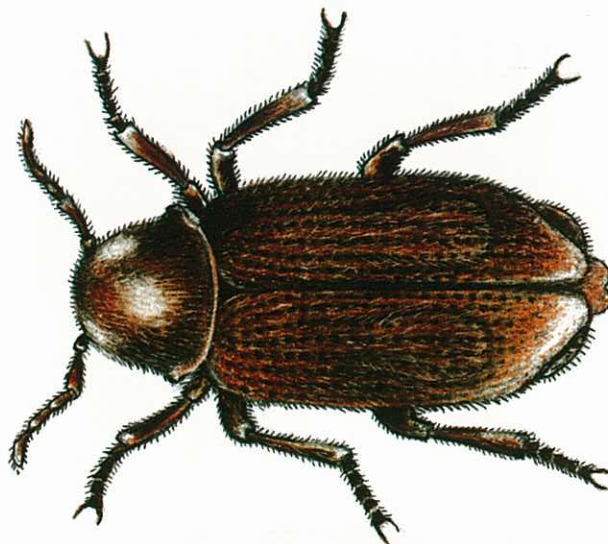
kvennklukka víggjar uml. 50 egg, helst í holuni, sum klukkan sjálv er flogin út úr, og annars í rivum. Ormveran kemur úr eggjunum eftir 3-4 vikum, og hon livir í trænum í 2-8 ár, alt eftir hvussu heitt og slavið, træið er.³ Ormveran gnagar gongir í træið, og tær verða breiðari, sum ormveran veksur. At enda verður orm-gongin einar 1½-2 mm í vídd og fylt við bori-dusti. Ormveran kemur ongantíð úr trænum, har hon er víggjað, og hon kann sostatt ikki ferðast runt millum hús og rúmini í einum húsum. Tað kunnu bert klukkurnar, sum flúgva.

Høvuðsparturin av reivverunum verða klaktar í juli, og klukkurnar liva bert nakrar fáar vikur. Í hesum tíðarskeiði finna tær ein maka og víggja, ofta í teirri holuni, sum tær eru komnar úr. Oftast síggjast klukkurnar liggja í vindeygakarmunum, deyðar ella livandi.

Við tað, at ormveran livir í fleiri ár, áðrenn hon gerst reivvera, kunnu eini hús hava fýr, uttan at klukkurnar síggjast á hvørjum ári.

Hvussu stóran skaða ger fýrur?

Mest sum øll gomul hús hava ella hava havt fýr. Ivast ein í, um livandi fýrur er í húsinum,

ber til at leggja ein svartan posa undir bjálgarnar og lata hann liggja í friði nakrar vikur uttan at nerta ella banka á bjálgarnar. Kemur dust úr holunum í bjálgunum, og leggur tað seg í smáum rúgvum av sær sjálvum undir holunum, er livandi fýrur til staðar. Men ofta doyr fýrálópið í einum húsum av sær sjálvum. Klukkurnar kunnu eisini flúgva millum hús og spreidda seg til onnur hús í einari bygd ella býlingi.

Ivast ein í, um ein partur av einum bjálka skal skiftast út, ber til at kanna tað við einum felliknivi. Stikk knívin inn í træpettið við holum. Fer knívurin bert 1/2-1 cm inn, er træið ikki oyðilagt, men fer knívurin heilt á botn, er tað tekin um, at bjálgparturin má skiftast út.

Hvussu ber til at basa fýri?

Nú á døgum verður klædningurin í einum nýbygðum húsi rotvaddur við eiturevni, ið eisini er eitrandi fyri fýr. Men í gomlum húsum við fýri, skulu tey bjálgapetti skiftast út, ið eru heilt dustetin. Ráðini eru at smyrja bjálgarnar við einum eiturevni. Oftast verður mælt til at brúka eitt evni, ið eitur Gori 22-7. Tað forðar eisini fyri álopi av roti og hundalandi. Tað er sera umráðandi at smyrja tvær ferðir við einum samdøgri ímillum, tí fyrstu ferð reisist træið, og seinnu ferð sýgur træið eitrið heilt á botn. Eitrið drepur bæði ormverur og reivverur. Ein viðgerð kann halda í fleiri ár.

Ringt kann vera at koma til at smyrja millum skins og hold, um fýrur eisini er komin her. Tá er best at umvæla húsini samstundis, um ein vil fýrinum til lívs.

Ein lítil troyst er, at lági summarhitin hjá okkum forðar fýrinum í at gera so nógv um seg. Í londunum sunnan fyri okkum við heitari veðurlagi kunnu heili hús detta saman í dusti frá fýrálópum.

Heimildir

- 1 Bloch, D. and Mourier, H. 1994. Pests recorded in the Faroe Islands, 1986-1992. *Fróðskaparrit* 41 (1993): 69-82.
- 2 Bloch, D. 2003. Føroysk skaðadýr 1. Australsk tjóvaklukka. *Frøði* 2/2003: 28-29.
- 3 Mourier, H. 1995. *Husets skadedyr*. G.E.C. Gads Forlag. København

Skaðadýr nr. 3 verður Dustlús, *Copeognatha* sp.

DORETE BLOCH

tók náttúruvísindaligt embætisprógv í djórafrøði við serligum atliti at vistfrøði antarfuglanna 1970 við Aarhus Universitet. Hon gjørdist fyrstøðari á Djóradeildini á Náttúrugripasavninum í 1980 og stjóri á Náttúrugripasavninum í 1997. Í 1994 fekk hon doktaraheitið fil.dr. í djóravistfrøði við grindahvalum sum evni við Lunds Universitet. Dorete hevur harumframt síðan 1974 verið lektari í lívfrøði á Fróðskaparsetri Føroya, og í 2001 fekk hon professaratign á sama stovni.

Teldupostur: doreteb@ngs.fo

Tríggjar nýggjar bókur á Føroyamálsdeildini

*Í hesum døgum er satt útgávu-
rok á Føroyamálsdeildini.
Starvsfólk á deildini hava skipað
fyri, at ikki færri enn tríggjar
bókur komu út í somu viku. Tað
er Føroya Fróðskaparfelag, sum
hefur givið allar 3 bøkurnar út.*

Turið Sigurðardóttir, lektari í bókmentafrøði
hefur skrivað bókina: Bókmentasøgur –
Greinasavn. Í bókini eru fimtan greinir um
evni, sum fevna frá 18. til 20. øld. Greinirnar
hava, uttan tríggjar, staðið í ymsum tíðarritum
tey seinastu umleið 15 árin. Flestallar greinir
eru um skaldskap í bundnum máli, nakrar um
óbundið mál. Greinirnar viðgera føroyskar
bókmentir og mentan, m.a. út frá hugtøkum
sum barokkur, klassisisma, upplýsing, roman-
tiskur, modernisma og postmodernisma. Tær
tríggjar greinirnar, sum ikki eru prentaðar áður,
eru: grein um eina minnisyrking í alexandr-
inskum ørindislagi, á donskum, eftir Hanus
Jákupsson Debes, lögmann av Oyri; grein um

fyrstu metrisku yrkingina á føroyskum, Føroya-
rimuna eftir Alexandur Weihe úr Søldarfirði;
og grein um Hammershaimb sum tjóðarsmið
út frá viðgerð av Anthologiini og yrkingum um
Hammershaimb.

Anfinnur Johansen, lektari í málfrøði, og
Hans Joensen, orðabókaritstjóri, hava ritstjórn-
að bókina Mál í mæti, sum er heiðursrit til
Jóhan Hendrik W. Poulsen, professara, á sjeyti
ára degnum. Í bókini er savn av greinum hans-
ara skrivaðum í eitt fjøruti ára tíðarskeið. Bók-
in er býtt sundur í tveir partar. Í fyrra parti eru
43 greinir, skrivaðar á føroyskum, íslenskum,
donskum og enskum. Tær hava allar staðið á
prenti áður í bókum og tíðarritum. Greinirnar
standa í tíðarrøð, tann fyrsta stóð í Skírni í
1963 og tann síðsta í Med 'bil' í Norden í 100
ár frá 2003. Seinni partur nevnist Orð og yrði,
bókstavarím eins og bókarheitið, og fevnir
hann um ymist tilfar, sum ber 12 yvirskriftir, 7
teirra hava ongantíð verið á prenti áður. Tað
síðsta í seinna parti er eitt úrval av nýggjyrðum
hansara, 500 í tali.

Höskuldur Þráinsson, Hjalmar P. Petersen,
Jógvan í Lon Jacobsen og Zakaris Svabo Han-
sen hava skrivað nýggja føroyska mállæru

*Anfinnur Johansen handar
Jóhan Hendriki W.
Poulsen fyrsta eintakið av
bókini Mál í mæti á
ráðstevnu í Reykjavík*

Bøkurnar vóru lagdar fram á móttøku á Føroyamálsdeildini hósdagin 1. juli

Faroese – An Overview and Reference Grammar. Ætlandi fer henda nýggja mállæran, sum er á enskum, at avloysa bókina hjá Lockwood, An Introduction to Modern Faroese frá 1977, og sum rímligt er, er henda nýggja mállæran væl størri og tekur væl meira við, enn Lockwood gjørdi í sínum undangonguarbeiði, tí í hesari nýggju mállæruni eru tey nýggjastu granskingarúrslitini tikin við, umframt tey gomlu. Granskarar, serliga útlenskir, hava leingi bíðað eftir einari umfatandi føroyskari mállæru, tí hóast granskað verður í føroyskum her heima, er so ógvuliga nógv eftir at gera, og kann henda bókin kveikja monnum til, umframt at hon verður, eins og heitið vísir, ein tívísingarbók.

Um bøkurnar

Turið Sigurðardóttir:

Bókmentasøgur – Greinasavn

Føroya Fróðskaparfelag,
Tórshavn 2004 - 382 síður
Perman er prýdd við skurði úr málningi eftir S. J. Mikines av Símunni av Skarði.
Prísur: 390,- í bókabúðunum

Jóhan Hendrik W. Poulsen:

Mál í mæti

Ritstjórar:

Anfinnur Johansen og Hans Joensen.
Føroya Fróðskaparfelag,
Tórshavn 2004 - 536 síður
Kápumynd: Tróndur Patursson
Prísur: 325,- í bókabúðunum

Höskuldur Þráinsson, Hjalmar P. Petersen,
Jógvan í Lon Jacobsen og
Zakaris Svabo Hansen:

Faroese

– An Overview and Reference Grammar

Føroya Fróðskaparfelag,
Tórshavn 2004 - 501 síður
Prísur: 380,- í bókabúðunum

Stoltir høvundar við nýggjum útgávum

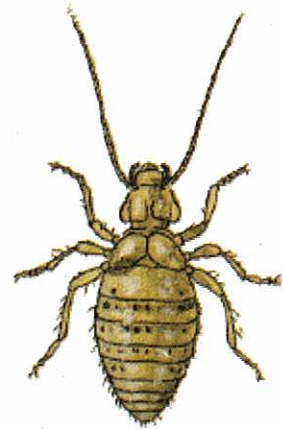
Chaetopterus- bustmaðkurin

Jan Sørensen hevur í Frøði hesuferð greitt frá, hvussu tey á Havlívfrøðiligu royndarstøðini funnu nakrar heilar Chaetopterus-bustmaðkar. Í næsta Frøði tekur Jógvan Fróði Hansen tátin upp aftur, tá hann fer at greiða frá teimum úrslitum, sum hann er komin til í nærri kanningum sínum.

Dustlúsin

Í næsta Frøði heldur Dorete Bloch fram við greinarøð síni um skaðadjór í Føroyum. Triðja greinin í røðini verður um dustlúsina. Navnið er eitt sindur misvísandi, tí dustlúsin er ikki nøkur lús, og hon livir heldur ikki so nógv í dusti. Dustlúsin flýgur ikki, men harafturímóti dugur hon at hoppa sum ein loppa.

Hvítur skeljasandur á Hvítanesi

- eitt sjáldsamt búøki í Føroyum

Í fjøruni á Hvítanesi er hvítur skeljasandur, sum er rættuliga sjáldsamur í Føroyum. Sandurin hevur við sær, at nógv dýr og plantur, sum eisini eru sjáldsom í Føroyum, eru at finna har. Okkurt sera sjáldsamt og hótt slag, sum er friðað í fleiri Norðurlondum, er eisini at finna millum sløgini. Hesum áhugaverda fyrbrigdi greiða Magnus Gaard og Janus Hansen nærri frá í Frøði nummar 2/2004.

